

OTDK-DOLGOZAT

2015

**AZ ÖNELLÁTÓ GAZDÁLKODÁS KORLÁTAINAK
MULTIDISZCIPLINÁRIS ELEMZÉSE A RURÁLIS
MÉLYSZEGÉNYSÉG ESETÉBEN**

**A MULTIDISCIPLINARY INTERPRETATION OF THE
LIMITATIONS OF
SELF-SUPPLYING FARMING FROM THE PERSPECTIVE OF
RURAL EXTREME POVERTY**

Kézirat lezárva: 2014. november 5.

TARTALOM

1. Bevezetés	1
2. A lehetséges korlátok elméleti megközelítésben	5
2.1. Szegénység elméletek, magyarországi vizsgálatok.....	5
2.2.1. Gazdasági tőke	9
2.2.2. Kulturális tőke.....	10
2.2.3. Társadalmi tőke.....	12
2.3. A szegénység, mint képességek hiánya	15
2.4. Szükségletek	16
2.5. A szegénység pszichológiája	20
3. A makrokörnyezet elemei	23
4. Megvalósult önellátó tevékenységek	27
4.1. Hagyományon alapuló - Kollektivizálás előtti, önellátó paraszti gazdaságok	27
4.2. Szervezettségen alapuló - A magyar agrármodell és a háztáji gazdaságok	28
4.3. Elhivatottságon alapuló – Ökotanyák	29
5. Módszertan.....	33
6. A rurális mélyszegénység számára nyújtott, önellátást ösztönző támogatások	35
6.1. Szociális földprogram – Katymár példája.....	35
6.2. Tandem – „SEGÍTS MAGADON... rászoruló családok önfenntartóvá válása.....	43
6.3. Minden Gyerek Lakjon Jól!	47
7. Következtetések	57
8. Összefoglalás	61
Irodalomjegyzék	63
Mellékletek	67

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

Ábrák:

1. *ábra* Munkanélküliségi ráta befejezett legmagasabb iskolai végzettség szerint 2013 (%).....12.
2. *ábra* A szükségletelméletek vonatkozási keretei és a hozzájuk kapcsolódó fő fogalmak.....19.
3. *ábra* A Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezés sikerességét befolyásoló tényezők55.

Táblázatok:

1. *táblázat* Az önellátó/háztáji gazdálkodás néhány magyarországi példája és jellemzőik.....31.
2. *táblázat* A katymári szociális földprogram és kapcsolódó lokális programok hatása a helyi mélyszegénységre.....41.

1. BEVEZETÉS

A kereskedelmi média közreműködésével 2011-ben vált országsszerte ismertté a Minden Gyerek Lakjon Jól! Alapítvány és annak elnöke, Hegedűs Zsuzsa szociológus. Ebben az évben elsősorban az RTL Klub népszerűsítésének köszönhetően 186 498 860 forint gyűlt össze az alapítvány számláján, amelyből 15147 vidéken élő, hátrányos helyzetű családnak vásároltak vetőmagot és élő állatokat abból a célból, hogy lehetőséget biztosítsanak számukra egy otthoni mini-háztáji gazdálkodás elindítására.¹ A „hal helyett hálót” támogatási módszer országsszerte népszerűvé tette az akciót, azonban az adományok kiosztása után egyre gyakrabban jelentek meg olyan médiatartalmak, amelyek az akció lokális sikertelenségeiről számoltak be.² Mindenképp figyelemreméltónak találtam a kezdeményezést, ám hamar rá kellett jönnöm arra, hogy a hozzá kapcsolódó jelenségek megértéséhez a megjelent médiatartalmaknál sokkal tágabb kontextusban kell vizsgálni...

Természetes folyamat, hogy a gazdasági, technológiai és társadalmi átalakulások következményeként az agrárszektor foglalkoztatottjainak száma fokozatosan csökken, azonban Magyarországon a rendszerváltást követően az erőltetett és gyors átalakítás, valamint a piacon bekövetkezett változások miatt a magyar mezőgazdasági termelékenység is jelentősen visszaesett. Ez a vidéki térségek lakosságának mindennapi életére is komoly hatással volt (Benet 2010). A termelőszövetkezetek széthullása, a magántulajdonosok gazdasági racionalizációja, vagy épp hozzá nem értése következtében tömegesen váltak munkanélkülivé a mezőgazdasági foglalkoztatottak. Ma már kimondható, hogy a vidék nem tudott alkalmazkodni egy ilyen gyors és nagymértékű változáshoz, így a rendszerváltás fő vesztesei között volt.

A rurális és urbánus térségek közötti különbségek a rendszerváltás után - és azóta is - egyre markánsabban kezdenek kirajzolódni. A vidéki térségekben élők anyagi-jóléti elmaradása akár a jövedelmi, akár a deprivációs mutatókat vizsgáljuk, egyértelmű (Spéder – 2002). Ma Magyarországon kiemelten szükséges foglalkozni a rurális térségekben felmerülő

¹ <http://minden.cartmen.hu/eredmenyek>

² http://hvg.hu/itthon/20110803_minden_gyerek_lakjon_jol_allatok/

http://nol.hu/belfold/eladtak_a_jotekonysagi_csirkeket_-1157641

<http://www.origo.hu/itthon/20110803-elfogynak-az-adomanyba-kapott-allatok-borsodabaujzemplen-megyeben.html>

szociális problémákkal, mellette úgy gondolom, hogy ha egy hosszú távú problémamegoldásra törekszünk, valóban a „hal helyett háló” módszerének alkalmazására van szükség, azaz a méltányosság és hatékonyság elveit együttesen kell figyelembe vennünk.

Dolgozatomban elsősorban a vidéki, mélyszegénységben élők támogatásának lehetőségével, annak is egy speciális módjával, foglalkozom. Ahhoz, hogy a korlátok és lehetőségek egyaránt láthatóvá váljanak, érdemes egy konkrét tevékenység nézőpontjából vizsgálni. Tovább gondolva a problémát, a gazdaságilag és társadalmilag hatékony támogatás és felzárkóztatás lehetőségei két nagy csoportra bonthatóak. Megjelenhetnek felülről jövő illetve külső tényezők, mint például egy ipari üzem telepítése a térségbe, vagy alulról, lassabb léptékkel és a mezőgazdasági tevékenység keretein belül maradván (esetleg további szociálpolitikai eszközökkel kiegészítve) egy a mélyszegénységben élők számára fenntartható állapot megvalósítása. Ebben a dolgozatban én az utóbbival foglalkozom.

Ha csupán a gazdasági hatékonyság oldaláról elemezzük a problémát egyértelmű, hogy a térség versenyképességének szempontjából gyorsabb és jelentősebb eredmények érhetők el a potenciálisan versenyképes gazdasági szereplők támogatásával, akik ez által később képesek a szegénység számára munkalehetőséget teremteni, de úgy gondolom, például az intergenerációs mobilitási lehetőségek, vagy csupán a mindennapi megélhetési problémák mérséklésének szempontjából, a másik oldalról is tehetünk lépéseket a vidéki mélyszegénység felzárkóztatásának érdekében.

A rurális térségekben kézenfekvő a mezőgazdasági termelés nyújtotta lehetőségekből kiindulni, azonban a piaci- és munkalehetőségek meglehetősen szűkösek, ezért első lépésként legtöbb esetben az önellátó élelmiszertermelés, háztáji gazdálkodás megvalósítása jelenik meg a programokban. Több olyan ok is létezik, ami miatt érdemes a szegénység, valamint a hatékonyság és méltányosság összekapcsolásának problémakörét egy olyan látszólag egyszerű tevékenység példáján keresztül megragadni, mint az önellátó gazdálkodás.

Ha pusztán közgazdasági szemlélettel vizsgálódunk már a téma felületes elemzésekor is felszínre kerülnek bizonyos ellentmondások. Mi lehet az oka annak, hogy a mélyszegénységben élők egy része nem tud élni a kezdeményezések nyújtotta lehetőségekkel,³ míg mások ugyanolyan mértékű gazdasági tőkével a kezükben képesek az önellátó gazdálkodásra? Mi az oka annak, hogy a legintenzívebb önellátás a középső és alsó-közép jövedelmi helyzetűek megélhetési módja, holott a mezőgazdasági kistermelés és önellátó gazdálkodás a legalsó decilis egyik legkézenfekvőbb megélhetési stratégiája lehetne

³ Mint arról a média beszámolt a Minden Gyerek Lakjon Jól! akció lokális sikertelenségei kapcsán.

a vidéki területeken (Pahl 1988 – Spéder 1997)? Elegendő-e hasonló programok kidolgozásakor csupán a politikai és gazdasági körülményeket figyelembe venni? Úgy gondolom, hogy a téma kapcsán a mélyszegénységben élők mobilitás-korlátainak elemei is jócskán tetten érhetők.

Sok program és kezdeményezés jövedelmi oldalról közelíti meg a mélyszegénység problémakörét, holott ez csak a jéghegy csúcsa. Ahhoz, hogy a gazdasági értelemben vett hatékonyság megvalósuljon, véleményem szerint elengedhetetlen más, nem gazdasági dimenziókon keresztül is megvizsgálni a problémát, mivel egyes elemek csak ekkor válnak láthatóvá. Meggyőződésem, hogy a szegénység elleni küzdelem sokszor azért ér el mérsékelt hatékonysági fokot, mert a programok kidolgozói csupán egy vagy kettő diszciplína keretei között közelítik meg a kérdést. Például a szociológia, szociálpszichológia, a pszichológia, az olyan elméletek, mint a képességszemlélet vagy az alapvető szükségletekhez kapcsolódó tanulmányok mind egy lehetséges nézőpontból vizsgálják a mélyszegénységet. A társadalomtudomány tudományágai mind más és más módon adnak nekünk választ. Ezeket nem egymással szembe állítva, hanem egymást kiegészítve érdemes megvizsgálni. Amellett, hogy közel sem elhanyagolhatóak a gazdasági és politikai tényezők, véleményem szerint a hatékonyság alapkövetelménye a korlátok minél átfogóbb és több nézőpontból történő elemzése.

Dolgozatom **célja a különböző tudományágak olyan releváns elméleteinek kiválasztása és bemutatása, amelyek problémaközpontú elemzésével láthatóvá válhatnak a támogatási metódus korlátai,** és ami még fontosabb, az abban rejlő **lehetőségek** is. A dolgozat első felében ezeknek az elméleteknek a bemutatása történik, majd nem kerülhetők meg azok a makrokörnyezeti tényezők sem, amelyek közvetlen hatással lehetnek a programok sikerességére, ám azokat a programgazdák csak minimális mértékben képesek befolyásolni. Ezt követően olyan, már megvalósult önellátó tevékenységek bemutatása történik, amelyek többé-kevésbé sikeresen működtek, vagy működnek jelenleg is. A dolgozat fő irányvonalának elemzése három példa, a szociális földprogram, a „Tandem” program kunszentmártoni példája és a Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezés segítségével történik meg, ám ezek bemutatása előtt még ismertetésre kerül az empirikus kutatás módszertana. Végül a következtetések levonása és az eredmények értékelésével zárul a dolgozat.

Ezek ismeretében nem nehéz kitalálni a dolgozat fő hipotézisét, ami természetesen az, hogy egy program sikeressége nagyban függ attól, hogy a programgazdák milyen mértékben

veszik figyelembe a program kidolgozásánál és működtetésénél a politikai és gazdasági tényezőkön túlmutató egyéb releváns elemeket. Ez azonban így túl általános. A dolgozat végére tisztázni szeretném, hogy pontosan mit is értünk sikeresség alatt, illetve melyek azok a multidiszciplináris tényezők, amelyek figyelembevétele hozzájárulhat ehhez. A példákon keresztül az egymást kiegészítő, egymással szorosan összefonódó vagy épp próbára tevő elméleti diszciplínák reményeim szerint a dolgozat végére egy olyan kollektív egésszé állnak össze, amely a későbbiekben hatékony kiindulópontja lehet a rurális mélyszegénység helyzetét segítő támogatási programok kidolgozóinak vagy esetleg további kutatómunkáknak.

2. A LEHETSÉGES OKOK ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSBN

Ebben a fejezetben, mint arról a bevezetőben szó volt, megpróbáltam összegyűjteni azokat a releváns elméleteket, amelyek segítségünkre lehetnek az önellátást ösztönző, mélyszegénységet támogató programok és kezdeményezések értékelése kapcsán. Az elméletek kiválasztása nem „ad hoc” jellegű. Az empirikus adatgyűjtés során kezdtek kirajzolódni számomra a példákban olyan „mintázatok” amelyekhez eddigi tudásomat alapul véve célirányosan megpróbáltam szakirodalmi fogódzókat keresni. Ez meghatározta a dolgozat valódi célját és a vizsgálódás irányvonalát is. Az olvasás és folyamatos adatgyűjtés során a szakirodalmak száma némileg bővült, de úgy gondolom többé-kevésbé sikerült körülhatárolnom azokat az elméleteket, amelyek tengelye mentén haladva a problematika nagy része lefedhető és értelmezhető.

Mielőtt bármilyen tudományág szemszögéből elméleti elemzéseket végeznénk, úgy gondolom elengedhetetlen a szegénység, azon belül is a mélyszegénység értelmezési keretrendszerének rövid ismertetése.

2.1. Szegénység elméletek, magyarországi vizsgálatok

A szegénység, azon belül is a mélyszegénység pontos definiálása számos módszertani nehézségbe ütközik és az elfogadott definíciók szinte minden esetben konszenzuson alapulnak. Az, hogy kiket tekintünk szegényeknek, és milyen arányban vannak jelen az adott társadalomban, nagyban függ a választott szegénységkonceptiótól (Spéder 2002). A szociálpolitikai döntéseknél nagyon fontos az ilyen objektív kategóriák meghatározása (szegénységi küszöb, létminimum), azonban a dolgozatnak nem célja ezeknek a részletes bemutatása, módszertani elemzése, ezért ezzel csak érintőlegesen, elsősorban a magyarországi felmérések kapcsán foglalkozom. Úgy gondolom a téma vizsgálatakor sokkal fontosabbak azok az elméletek, amelyek a mélyszegénységre fokozottan **jellemző tulajdonságok** megértéséhez járulnak hozzá.⁴

Amikor szegénységről beszélünk érdemes elkülöníteni az abszolút illetve relatív szegénység fogalmát. Az abszolút szegénység Seeborn Rowntree 1901-es munkájában jelenik meg először. Abszolút szegényeknek a létminimum alatt élőknek tekint. A létminimum

⁴ Ezek részletesen a korlátok bemutatásánál kerülnek elő, így most csak bevezetésként, néhány fontosabb állomás lesz megemlítve.

azoknak a javaknak egy jövedelemben kifejezett összessége, amelyek a minimális emberi szükségletek kielégítéséhez szükségesek, szegény az, akinek a jövedelme erre nem elegendő (Bokor 1987). Amikor relatív szegénységet vizsgálunk, abból a feltevésből indulunk ki, hogy valaki szegény csak a társadalom többségéhez viszonyítva lehet. Ez országonként és időben is eltérhet (Coudouel 2002). A létminimumot, abszolút és relatív szegénységi küszöböt a Világbank is évről-évre területekre lebontva dollárban meghatározza,⁵ azonban a szegénységet pusztán a jövedelmek alapján definiálni félrevezető lehet.⁶ A szegénységelméletek között érdemes megemlíteni Townsend (1997) munkáját, aki bevezette az **objektív relatív depriváció** fogalmát. Townsend már többdimenziós modellt használt a méréshez. A depriváltság valamitől való megfosztottságot jelent, ami az adott társadalmi rendszer kontextusában határozható meg.⁷ Amartya Sen (1999) elsősorban nem a birtokolt javak oldaláról közelíti meg a szegénység problémáját, hanem a szegénységet, mint **képességek hiányát** definiálja. Bár az alacsony jövedelem a szegénység egyik fő oka, Sen szerint a valódi szegénység tágabb körben értelmezhető, mint a jövedelmi szegénység. És bár ezek szorosan összefüggnek, és a viszony oda-vissza működik, a jövedelemhiány és a jövedelem átváltási képességének korlátozottsága együttesen felelős a szegénység kialakulásáért.

Az eddigi elméletekben elsősorban a szegénység „feltételei” jelentek meg, azonban léteznek olyan elméletek is, amelyek a szegénység **következményeivel**, a nélkülözések között élés egyéb velejáróival foglalkoznak. Először Oscar Lewis (1968) munkája kapcsán kezdték el használni a „**szegénység kultúrája**” kifejezést. Elmélete szerint a nélkülözések között élők egy sajátos, többségi társadalomtól elérő normarendszert hoznak létre, mely egyrészt a túlélésüket biztosítja, másrészt viszont szinte lehetetlenné teszi a kilépést és konzerválja a szegénységet. Az ő munkája nyújtott alapot a **miliókonceptió** kidolgozóinak is. A nyolcvanas években a német rétegződéskutatók elméletei szerint a társadalmi rétegek a rájuk jellemző értékek és életmódok komponensei segítségével határozhatók meg, ezt

⁵ www.worldbank.org

⁶ Például az önellátásban megtermelt javak sem jelennek meg ekkor.

⁷ “Egyénekről, családokról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondhatjuk, hogy szegényesen élnek (azaz, hogy az objektív relatív depriváció helyzetében vannak), ha nem rendelkeznek elegendő forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységekben vegyenek részt és olyan életfeltételekhez és javakhoz jussanak, amelyek társadalmunkban szokásosak, vagy legalább széles körben elfogadottak és helyeslésre találnak. Az átlagos egyénhez vagy családhoz képest annyiival szűkösebbek a rendelkezésükre álló források, hogy ténylegesen kirekesztődnek az általánosan elterjedt életmódokból, szokásokból, tevékenységekből”

nevezték milliónek (Róbert 1997).⁸ Szintén ebből az elméleti irányvonalból, az Amerikai Egyesült Államokban indult ki az „**underclass**” diskurzus. Ebbe a kategóriába a halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat sorolták. Európai, némileg módosult változata az „**exclusion**” az 1990-es években nyert teret (Spéder 2002).

Magyarországon a szegénységgel kapcsolatos kutatások a rendszerváltás után váltak igazán intenzívvé. Ez egyrészt a „szólásszabadságnak” volt köszönhető, másrészt azoknak az átalakulásoknak, amiket előidézett. A kilencvenes évek elején az emberek tömegesen váltak munkanélkülivé. A *transzformációs recesszió*⁹ az egész magyar társadalmat érintette (Kornai 1993) mégis a munkalehetőségek beszűkülésével jellemzően az alacsony szakképzettségű, sokszor roma származású lakosság vált a legkiszolgáltatottabbá. A termelőszövetkezetek széthullása után a munkanélküliség problémája a vidéki területeket fokozottan érintette. A TÁRKI 1992 és 1997 között szervezte meg az első magyarországi háztartáspanel vizsgálatot. A vizsgálatok nagy tanulsága a szegénység dinamikája volt. Ekkor vetették fel a tartósan szegény, illetve átmenetileg szegény kategóriák elkülönítését (Spéder 2002). Az 1992 és 1994 közötti adatok longitudinális vizsgálata alapján tartós szegénynek azokat nevezték, akik a három év alatt háromszor estek a „szegény” kategóriába (Ferge 2007). Arra a következtetésre jutottak, hogy ebben az időszakban a tartósan szegények aránya 3,1 illetve 7,1 százalék volt¹⁰ A fent említett adatgyűjtés csak jövedelmi viszonyokat vizsgált. Később a TÁRKI háztartás monitor felvételei egyéb más, elsősorban vagyoni tényezőket is bevont a vizsgálatba. A jövedelem mellett, az exklúziós elméletekhez kapcsolódóan további deprivációs mutatókat is használtak, valamint felmérték a szubjektív kirekesztettség érzését is. Ennek a vizsgálatnak köszönhetően váltak először láthatóvá Magyarországon a halmozottan hátrányos helyzetben levő csoportok (Ferge 2007).

Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően egy nemzetközileg standardizált rendszer szerint is vizsgálták a szegénységet, így lehetővé vált a nemzetek közötti összehasonlítás is. Az Európai Tanács 2001 decemberében fogadta el a **leakeni indikátorrendszert** és közös módszertant, így a tagállamok inkluzív és exkluzív jelenségei összehasonlíthatóvá váltak. Ez egy sokdimenziós rendszer, a szegénység mellett a szociális

⁸ A milliókonceptciónak különféle megközelítései léteznek, bemutatásuk nagyon hosszadalmas lenne. Mi az alapkövetkeztetésen kívül nem foglalkozunk ezzel részletesen.

⁹ A gazdasági teljesítőképesség csökkenése a reáljövedelmek csökkenésével is járt. Az elosztható jövedelem egésze is kevesebb lett, amit szinte minden társadalmi réteg megérezett, de ez a hatás fokozottan jelentkezett a perifériákon, így a rétegek közötti jövedelmi különbségek is erősen nőttek.

¹⁰ Szegénynek az számított, akinek jövedelme nem érte el az átlagjövedelem 50%-át (3,1%), később ezt 60%-ra emelték (7,1%). Ferge Zsuzsa szerint ez az arány még ennél is magasabb, a panelkutatás módszertani nehézségei következtében bekövetkezett torzulás miatt.

kirekesztődést is vizsgálják (Dennis – Guio 2003), 2006-tól kezdve pedig az indikátorok között már a társadalmi befogadás, a nyugdíjak és az egészségügyi rendszer is szerepel. Ezt a rendszert a magyarországi vizsgálatoknál is elkezdtek alkalmazni. A leakei indikátorok szerint az elmúlt évek adatait vizsgálva Magyarországon 2011-ben a teljes népesség 32,4 százalékát **érintette** a kirekesztettség, illetve a relatív jövedelmi szegénység. Egy 2012-es felmérés szerint a magyar lakosság 14 százaléka **tekinthető** relatíve szegénynek (KSH 2013).¹¹

Dolgozatom elsősorban a mélyszegénységben élők esetében vizsgálja az önellátó gazdálkodás korlátait és lehetőségeit. Ez a kategória nehezen körülhatárolható, egyrészt a módszertani nehézségek miatt, másrészt többféle számítási mód is létezik. Mivel a példákban bemutatott támogató programok mindegyike kiemelten erre a csoportra vonatkozik, ebben a fejezetben csak néhány ide tartozó adatot mutatok be a kategória körülbelüli elhelyezése céljából. Nem próbálom én magam meghatározni a rászorultság kritériumait, hiszen a „programgazdák” ezt minden esetben megtették helyettem, így esetükben ezt adottnak veszem. 2012-ben körülbelül 600 ezer fő élt havi 20 ezer forintnál kevesebb jövedelemből, a KSH által számított létminimum, azaz havi 60 ezer Ft/fő alatt megközelítőleg 4 millió fő élt (Ferge 2012). Ezek jövedelmi besorolások. Ladányi János és Szelényi Iván szubjektív jellegű mutatókat is használt a mélyszegénység körülhatárolására. Elkülönülten kezelték az abszolút és relatív szegénységi mutatókat. Az abszolút szegénységet úgy mérték, hogy életmóddal kapcsolatos kérdéseket tettek fel a válaszadóknak,¹² aki egyre is nemleges választ adott, abszolút szegénynek számított. Relatív szegénységet ők is jövedelem alapján számítottak (Ladányi – Szelényi 2006). A magyarországi mélyszegénységre a következő tulajdonságok jellemzők: Tartósan el vannak zárva a rendszeres és méltányos jövedelemszerzés lehetőségétől, az információkhoz korlátozott mértékben férnek hozzá, alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, homogén társadalmi kapcsolatok jellemzik őket, melyek a településükön ritkán nyúlnak túl, továbbá Magyarországon a mélyszegénységben élők körében fokozottan vannak jelen a roma származású emberek.¹³ Nagyon sok szegénységgel kapcsolatos elmélet, vizsgálat és ezekhez fűződő számos módszertan látott napvilágot. Ebben a fejezetben ezek a teljesség igénye nélkül, nagyon röviden kerültek bemutatásra szem előtt tartva a kutatási témához kapcsolódó relevanciát és

¹¹ Forrás: EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions)

¹² Este jóllakottan feküdt le? Evett mostanában húst? Van két pár cipője? Van télikabátja?

¹³ Autonómia Alapítvány által használt jellemzők – www.autonomia.hu

az aktualitást. A következő alfejezetekben már azok az elméletek következnek, amelyek konkrét elméleti és logikai tengelyét adják a kutatásaimnak.

2.2. Pierre Bourdieu tőketípusai

Pierre Bourdieu francia szociológus, filozófus, antropológus tőkeelméletével a hagyományos közgazdasági tőke értelmezési keretét bővítette ki a gazdaságtudományokon túllépve, kiterjesztve a szociológia tudományterületére. A társadalmi csereviszonyok nem korlátozódnak kizárólag árucserére, és a társadalmi folyamatok Bourdieu szerint nem a szerencsejátékokhoz hasonlóan zajlanak le, amikor a társadalmi létra legalsó fokáról egyből a legfelsőre kerülhetünk és fordítva. Ez igazolja azt a tényt is, hogy bizonyos társadalmi csoportok, például a mélyszegénységben élők, az anyagi támogatások ellenére is újra és újra, generációkon keresztül, nagy valószínűséggel reprodukálódnak. Sorsunk nem a véletlenek műlik, elsősorban a birtokolt tőke a társadalmi szabályszerűségek meghatározója. Az, hogy egyes rétegek a társadalmi hierarchia mely fokán helyezkednek el, jórészt a birtokolt tőketípusok nagyságától függ. A tőke képes önmagát reprodukálni, növelni, és képes profitot is termelni, de ezekhez és magához a tőke felhalmozásához is idő szükséges. A társadalom periferiáján élőkre fokozottan jellemző a tőkehiány, ez azonban a Bourdieu-i értelmezésben nemcsak az alacsony jövedelmekben és vagyonban nyilvánul meg. Ha ez így lenne, akkor ezeknek a javaknak a pótlása teljes körű megoldást jelenhetne. Empirikus kutatásaim során egyértelműen alátámasztották a megismert példák az elmélet gyakorlati alkalmazhatóságát, azaz legtöbb esetben kevésnek bizonyultak a pusztán anyagi segítségnyújtásra irányuló programok.¹⁴ Az elmélet alaptézisének ismertetése után az egyes tőke fajták problémaközpontú bemutatása következik.

2.2.1. Gazdasági tőke

Gazdasági tőkeként Bourdieu a hagyományos közgazdasági értelemben vett tőkét definiálja. A gazdasági tőke közvetlenül pénzzé konvertálható, tulajdonjogi formában történő intézményesedésre hajlamos (Bourdieu 1986). Természetesen nem elhanyagolható a téma kapcsán a gazdasági tőke sem, hiszen, mint a példáknál látni fogjuk, különösen markáns korlátként jelentkezhet a gazdasági tőke hiánya egy önellátó gazdaság működtetésénél.

¹⁴ Erről részletesebben a példák bemutatásánál lesz szó.

A dolgozat célja nem is ennek negligálása, hanem annak bizonyítása, hogy nem kizárólag a gazdasági tőke hiánya jelentkezhethet korlátként- ezt megfordítva, sok esetben a gazdasági tőke, mint a támogatás tárgya nem elegendő, ha más tőketípusok csak korlátozott mértékben vannak jelen.

2.2.2. Kulturális tőke

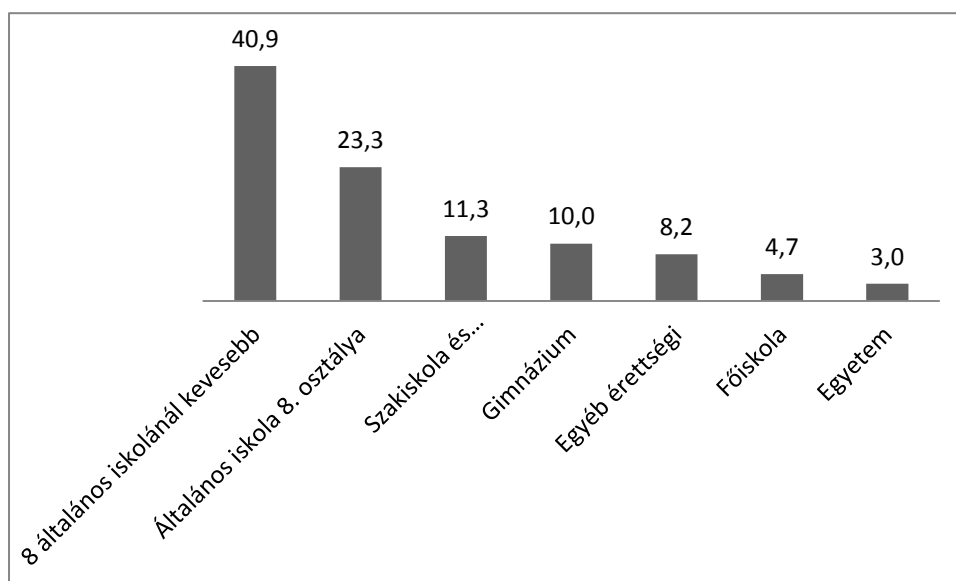
Bourdieu szerint a kulturális tőke a különböző társadalmi osztályok között eltérően oszlik meg. Az iskolai siker vagy sikertelenség nem csak természetes képességekre vezethető vissza. Bourdieu szembe helyezkedik a humán tőke iskolájának feltevésével, mely szerint az oktatás, nevelés hozadéka pénzben kifejezhető, vagy közvetlenül azzá konvertálható, illetve ennek nagysága csak a beruházás mértéke és az egyéni képességek függvénye. Az ezen kívül eső különböző profitesélyek struktúráját nem veszik figyelembe. Bourdieu szerint mindezek mellett fontos lenne azzal is foglalkozni, hogy egyrészt egyes társadalmi osztályok, szereplők milyen jelentőséget tulajdonítanak erre irányuló gazdasági és kulturális beruházásoknak, valamint szerinte a humán tőke teoretikusai figyelmen kívül hagyják a legrejtettebb és leghatékonyabb nevelési beruházást. Ez nem más, mint a kulturális tőke transzmissziója korai szocializációnk során. Ennek színtere pedig a család.

Inkorporált kulturális tőke: Ez a tőketípus az elsajátított, bensővé tett (inkorporált) tudást jelenti. Ez a tudás a sajátunk, bármikor előhívható, erősen személyhez kötött. Felhalmozása elsajátítási folyamat, ami rendkívül időigényes és csak személyesen lehetséges. Ennek legkorábbi színtere nem az adott oktatási intézmény. Ahogy azt láthattuk, kulturális tőkénk felhalmozása már egész kisgyermekkorban, családon belül is elkezdődik. A „befektetés mértéke” családonként, Bourdieu szerint társadalmi osztályonként, régióként is eltérő lehet, és a felhalmozás nagyrészt teljesen öntudatlanul, a szocializáció során megy végbe. Ez nagyban befolyásolhatja teljesítőképességünket és a tőke további inkorporációjának időigényességét akkor, amikor már az oktatási rendszer keretein belül kell elsajátítanunk a kulturális tőkét. Ez a deprivált csoportok tekintetében fokozott mértékben jelenik meg problémaként. A családon belüli korai felhalmozás mértéke gyakran elmarad a társadalmilag elégséges szinttől, amely hátrány később tovább kumulálódik. Ez a probléma a szegénység előzményeként és következményeként is egyaránt megjelenhet.

Objektivált kulturális tőke: Az objektivált kulturális tőke a tudás tárgyiasult formája. Ez jelentkezhethet egy könyv, egy kiadvány, egy tájékoztató internetes oldal vagy akár egy művészeti alkotás formájában. Értéke egyrészt számos esetben gazdasági tőke formájában is meghatározható és átváltva birtokba vehető, másrészt viszont hasznosításának képessége szoros kapcsolatban áll az egyén inkorporált kulturális tőkéjével. Ebből következik, hogy a tényleges hasznossági potenciál kiaknázásához nem elegendő csupán annak a gazdasági tőkének a birtoklása, amely kifejezi az objektivált kulturális tőke értékét. Maga az elsajátítás persze történhet gazdasági szempontból, ami gazdasági tőkét feltételez és/vagy szimbolikus módon, ami pedig inkorporált kulturális tőkét feltételez. Akár egyik, akár másik tényezőt vesszük figyelembe, az egyértelműen látszik, hogy a szegénység esetében a lehetőségek itt is korlátozott mértékben jelennek meg.

Intézményesült kulturális tőke: Ez a tőketípus a kulturális kompetencia bizonyítékeként jelenik meg titulusok formájában. Kézenfekvő példa erre az iskolai végzettség. Az intézményesült kulturális tőke tartós, jogilag garantált konvencionális érték. Megszerzése azonban más tőketípusok meglétét is feltételezi. Bár az oktatás expanziójával az európai jóléti államok esetében (elsősorban az alapfokú oktatás szempontjából) ez a probléma mérsékelten van jelen, mégis feltételez bizonyos fokú gazdasági tőkét. Ez például az egyetemi tandíj formájában, de a tanulási eszközök beszerzésének költségeiként is jelentkezhethet. Ahogy azt előzőleg láttuk, az iskolai teljesítmény, és a végzettség megszerzése összefüggésben van az egyén inkorporált kulturális tőkéjével is. Itt az alacsony intézményesült kulturális tőke a szegénység következményeként jelenik meg. Azonban a szegénység esetében az intézményesült kulturális tőke hiánya megjelenhet előzményként is. Alacsony iskolai végzettséggel nehezebb boldogulni a munkaerőpiacon. Az iskolai végzettség és a munkanélküliségi ráta között egyértelmű összefüggés mutatható ki (1. ábra).

1. ábra Munkanélküliségi ráta befejezett legmagasabb iskolai végzettség szerint 2013 (%)

Forrás: KSH, saját szerkesztés

A munkanélküliség a szegénység egyik fő előidézője, tehát itt a tőke hiánya a szegénység előzményeként jelenik meg. Ha az intergenerációs hatásokat vizsgáljuk (mind az előzmények, mind pedig a következmények szempontjából) elemzések kimutatták, hogy a szülők iskolai végzettsége egyértelmű hatással van gyermekeik életkörülményeire is,¹⁵ ezek pedig kapcsolatban állnak a gyerekek későbbi iskolai végzettségével, majdani életkörülményeikkel és így tovább (Lannert 2003).

2.2.3. Társadalmi tőke

Társadalmi tőke alatt olyan erőforrásokat értünk, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. A társadalmi tőkénk nagysága azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tudunk, illetve a velünk kapcsolatban állók gazdasági és kulturális tőkéjének a nagyságától. Ezek a gyakorlatban anyagi és/vagy szimbolikus csereviszonyok alapján léteznek. Számos előnyt élvezhetjük annak, ha egy közösséghez tartozunk. Erősödik a szubjektív biztonságérzetünk, segítheti a motivációt, bizonyos előnyökhöz, javakhoz rövidebb és egyszerűbb úton juthatunk hozzá. Egy 1994-es magyarországi kutatás szerint a rendszerváltás nemcsak gazdasági recessziót hozott, hanem anómiaválság is jelentkezett, ennek pedig egyik meghatározó jelensége az elidegenedés volt.

¹⁵ KSH - 2012

Bár a kutatások azt igazolták, hogy ez nem volt fokozottabb mértékben jellemző azokra a társadalmi csoportokra, akiket a rendszerváltás jövedelmi szempontból érzékenyebben érintett, mégis a társadalom egész struktúráján otthagya lenyomatát (Andorka, Spéder 1994).

Nem véletlen, hogy a különféle hazai és uniós programokban gyakran megjelenik a közösségfejlesztés stratégiája. A közösség egy organikus képződmény, a társadalom struktúráján belül létezik. Ha a mélyszegénységben élőkre fókuszálunk, a közösségek működésének több, gyakorlati szempontból is előnyös hatása lehet. Ilyen a már említett motiváció, kohéziós erő, mely segítségével az emberek intenzívebben is részt vehetnek a közösségi folyamatokban, mentális segítségnyújtás és hasznos információbázisként is funkcionálhat egy közösség (Molnár et. al. 2014). Egy 2008-as hazai kutatás eredményei véleményem szerint kiválóan reprezentálják a közösség gyakorlati szerepét a mélyszegénység integrációjában.

A Grameen Bank (Yunus 1997) példájára magyarországi kísérletet végeztek.¹⁶ Ebben a kísérletben ötfős csoportok vehettek részt, akik egy részletes üzleti terv kidolgozása után egymillió forint hitelhez juthattak.¹⁷ Tudatosan négy féle közösségtípus tagjai közül választották ki a szerveződő csoportokat. Ezek a következők voltak:

- Szétesett közösségek: egymás mellett élő családok, egyének, akik nem működnek közösségeként
- Vérségi kapcsolatokra korlátozódó szegmentált közösségek: nem lépnek túl a vérrokonok körén, tágabb szolidaritás a közösségben nehezen ébreszthető, töredezett, instabil családi kapcsolatok
- Működő közösségek: szoros kapcsolatok, melyek túlmutatnak a rokonok körén, kölcsönös segítségnyújtás, szilárd kötelékek, átmeneti konfliktusok, összefogás vész esetén

¹⁶ Muhammad Yunus 1983-ban alapította meg a Grameen Bankot. Munkájáért 2006-ban Nobel-békedíjat kapott. A Bank az olyan legszegényebb társadalmi csoportoknak nyújt hitelt fedezet és garancia nélkül, akik a hagyományos pénzügyi rendszer keretein belül sohasem jutnának hitelhez. Ötfős csoportok vehetik fel a hitelt, vállalkozói ötletük megvalósítására. A tagok minimum heti rendszerességgel tartják a kapcsolatot egymással és a mentorukkal. A hitelkamat 20%, de a Bank nem zálogosít, és nem kér kezest sem. A modell lényege a kölcsönös bizalmon és kooperáción alapuló együttműködés. A tagoknak a mindennapi életben is követendő 16 pontból álló erkölcsi alapelveket kell elfogadni. Az egymásért való felelősségvállalás és szolidaritás fontos szerepet kap, azonban kudarc esetén nem tartoznak egymásért anyagi felelősséggel. - <http://www.grameen-info.org/>

¹⁷ A mélyszegénységben élő résztvevőket egyrészt interjúk készítése során, majd az interjúalanyoktól kiindulva hólabda-módszer alkalmazásával választották ki a legelmaradottabb kistérségekből.

- Újjáélesztett közösségek: korábban szétesett közösségek egyházak vagy civil szervezetek újjáélesztésével, az új célok megvalósítása mentén szerveződtek

A kísérlet során arra a következtetésre jutottak, hogy minél erősebb az összetartás egy csoporton belül, annál nagyobb sikerrel valósíthatják meg az ehhez hasonló programokat. A működő és újjáélesztett közösségek esetében kooperatív, sikeres csoportok szerveződtek. A vállalkozási tervek jól kidolgozottak és racionálisak voltak. A vezető szerepe kevésbé volt jelentős, elindult egyfajta önszerveződés. A szegmentált csoportok esetében végig a vezető irányításával dolgoztak, a közös munkára való ráállás is jóval hosszadalmasabb volt és csak a csoportvezető segítségével indult el. Néhány kreatív ötlet megjelent, de alapvetően kevésbé produktív és kooperatív volt az együttműködés. A szétesett közösségeknél ezzel szemben mentori segítséggel sem alakult ki valódi együttműködés. A tagok sem egymásban, sem saját képességeikben nem bíztak, az ötletek kidolgozatlanok maradtak.

A kísérletet végzők szerint a siker titka a modern csoportmarketing technikák alkalmazásában rejlett, de ez csak olyan csoportok esetén volt célravezető, akik már eleve működő közösségként funkcionáltak. Az eredeti, bangladesi programban jellemzően a kisipari tevékenységek jelentek meg vállalkozási lehetőségként, a magyarországi kísérleti programban szinte minden esetben a mezőgazdasági termelés dominált. A résztvevők a megélhetés reményét és a társadalmi befogadáshoz vezető utat látták ebben (Fleck - Szuhay 2013).

A társadalmi kapcsolatokat Bourdieu tőkeként értelmezi. Az eddigiekben is a közösség pozitív hatásait hangsúlyoztam, azonban úgy gondolom, előfordulhatnak olyan esetek, amikor ezek a kapcsolatok akadályozó tényezőként vannak jelen. Lewis szerint, ahogy a szegénység elméleteknél láthattuk, pont ezek a közösségek és az általuk kialakított sajátos normarendszer gátolja meg a kilépést és konzerválja a szegénységet. A magyarországi szegénységvizsgálatok is rámutattak arra, hogy preferenciák, normarendszer és számos esetben földrajzi szempontból (szegregátumok) alapján is elkülönülnek ezek a csoportok, közösségek.

Az utolsó gondolat ellenére is arra következtethetünk, hogy a szegénység esetében fokozott tőkehiány jelentkezik mindhárom tőketípus szempontjából. A tőkehiány ok és okozatként is szerepelhet, a kapcsolat oda-vissza is fennállhat. Az egyes tőketípusok egymással szoros összefüggésben vannak, a meglévő komponensek egymást erősítik, hiányuk pedig tovagyűrűző deprivációs hatást eredményez. Bourdieu, tanulmányának utolsó

fejezetében a tőkeátalakulásokkal, a tőkeátváltással foglalkozik. Úgy gondolom, a tőkeátváltás **képessége**, illetve annak hiánya jelentős szerephez jut a mélyszegénység jelenségének általános vizsgálata és a dolgozat témája kapcsán is, azonban előfordulhat néhány olyan, az empirikus kutatásaim alapján fontosnak tartott tényező, amellyel Bourdieu nem foglalkozik. A következő fejezetben a Bourdieu-féle tőkeátalakulások elemzését Amartya Sen képességszemléletén keresztül, és azzal kiegészítve szeretném elvégezni.

2.3. A szegénység, mint képességek hiánya

A tőkeelmélet szerint minden tőketípusban megvan a lehetőség, hogy előbb vagy utóbb gazdasági tőkévé konvertálódjon. A kulturális tőke esetében például tudásunkat, kompetenciánkat kamatoztathatjuk a munkaerőpiacon, így magasabb jövedelemre tehetünk szert, társadalmi tőkénk motivációt és biztos alapot nyújthat számunkra, ami szintén közreműködhet egy nagyobb mértékű jövedelemszerzésben, kiválthat bizonyos tranzakciós költségeket és így tovább. Mi a helyzet azonban, ha megfordítjuk az átváltás irányát? Az belátható, hogy gazdasági tőkével másféle tőketípusokra is szert lehet tenni, azonban számos esetben csak költséges átalakítási munkák során, egyes esetekben ezt affektív beruházások logikája alapján élhetik meg. Bourdieu szerint, amikor tőketípusok közötti átváltás történik az sok esetben egy hosszadalmas folyamat. De csak az idő befolyásolja az átváltások sikerességét? Amartya Sen képességszemléletének és Bourdieu tőkeelméletének kiindulópontja szembetűnő hasonlóságot mutat. A szegénység értelmezésének szempontjából mindketten kibővítik a pusztán jövedelem/gazdasági tőke hiányát. Sen (1999) szerint a gazdasági szabadsághiány másfajta szabadsághiányt feltételez és fordítva. Ennek ellenére a vagyon csupán a szabadság egy **eszköze**, egy **lehetőséget biztosíthat** arra, hogy elérjünk valamit. Az, hogy ez az eszköz mennyire hatékony szerepet játszik a jólétünk növelésében nem csak a vagyon nagyságától, hanem több egyéb tényezőtől is függ. Ebből következik, hogy az emberek képességeinek bővülése általában együtt jár a termelő és keresőképességük növekedésével is. Sen értelmezésében a képességek nem személyes kompetenciákat jelentenek, hanem tényleges szabadságot, tényleges lehetőséget valaminek a megtételére, vagy elérésére. Amikor Sen a szegénységről, mint képességek hiányáról beszél, nemcsak az inkorporált kulturális tőke hiányát jelöli meg. Elméletében az olyan korlátozó tényezők is szerepet játszanak, mint a munkanélküliség és annak súlyos velejárói, azaz a motiváltság-önbecsülés csökkenése, elavuló szakképesítés, társas kapcsolatok leredukálódása, továbbá

rossz egészségügyi állapot, iskolázottság hiánya, társadalmi kirekesztettség, családon belüli jövedelem méltánytalan elosztása (Sen 1997).

Felfedezhetők ezek között a tényezők között Bourdieu tőketípusai, de az is látszik, hogy számos, ehhez szorosan nem kapcsolódó elem is szerepel. A szegénység mérséklése a képességek (lehetőségek) bővítésével kell, hogy járjon, nem elegendő pusztán a jövedelemhiány enyhítése. Az eltérések értelmezésekor elengedhetetlen annak figyelembevétele, hogy Bourdieu elméletének elsődleges célja nem a szegénység és annak okainak definiálása illetve megoldási javaslat nyújtása volt. Bourdieu tőkekonceptiója elsősorban egy rétegződésmélet, szemben a képességszemlélettel, ami sokkal univerzálisabb, összetettebb és cselekvésorientáltabb.

Többször előkerült már, hogy a mélyszegénységben élők szükségleteik kielégítésében erősen akadályozottak. Amikor a szükségletekről beszélünk, elengedhetetlen annak kifejtése, hogy mit is értünk pontosan szükségletek alatt. Az ide kapcsolódó elméletek segítségével a következő fejezet a szükségletek nézőpontjából vizsgálja meg a problémát.

2.4. Szükségletek

A szükségletekkel nagyon sok tudományterület foglalkozik. Számos szükségletelmélet látott napvilágot a pszichológia, szociológia, és közgazdaságtudomány diszciplínáin belül. A téma nagyon szerteágazó és többféle nézőpontból is értelmezhető. Ezek összevetése egy külön dolgozat témája lehetne, épp ezért erre nem is vállalkoztam. Esetünkben mindenképp érdemes egy olyan logikai irányvonal követése, amely némileg rendszerezi ezeket az elméleteket és láthatóvá teszi a számunkra releváns elemeket. Úgy gondolom, hogy a dolgozat témája kapcsán a szükségletelméletek rendszerezését az abszolút-relatív, individuális-társadalmi dimenziókon keresztül a legcélravezetőbb elvégezni úgy, hogy közben a fő irányvonalat mindvégig szem előtt kell tartanunk.

Amikor abszolút szegénységről, létminimumról esik szó, akkor az alapvető szükségletek kielégítéséhez elegendő minimális jövedelem nagyságáról beszélünk. Ekkor rögtön felvetődik a kérdés, hogy mit tekintünk alapvető szükségleteknek és kielégíthető –e pusztán jövedelemmel? A létminimum és különféle szegénységi küszöbök kiszámítása a szociálpolitikai döntéseknél meghatározó lehet, de természetesen nem minden alapvető emberi szükséglet fejezhető ki a jövedelem függvényében. A szükségletek legismertebb rendszerezése és a szükséglet-hierarchia megállapítása Abraham Maslow (1987) nevéhez

fűződik. Elmélete szerint egyes szükségletek bizonyos fokú kielégítése a feltétele annak, hogy más szükségletek fellépjenek. A Maslow-féle szükségletpiramis legalján az alapvető élettani szükségletek állnak, azt követi a biztonság iránti szükségletek, a szociális szükséglet, az elismerés iránti szükséglet végül pedig az önmegvalósítás.

Sok elmélet szerint az elsődleges alapszükséglet az olyan fiziológiai szükségleteket jelenti, mint az evés, ivás és egyéb élettani tényezők, a lelki eredetű szükségletek csupán másodlagosak (Murray 1938). Ferge Zsuzsa szerint csupán a fiziológiai szükségleteket félrevezető lenne a szociálpolitikai döntéseknél az egyetlen alapvető szükségletként értelmezni. Ezek a szükségletek nem ember, hanem élőlény specifikusak, kielégülésével csak a biológiai fennmaradás biztosított, ez azonban nem egyenlő a teljes emberi léttel (Tausz 2006). Adam Smith (1776) szerint a szükségletek szempontjából az az alapkövetelmény, hogy az ember bizonyos szabadságot élvezzen. Ebbe beletartozik a fiziológiai szükségletek kielégítése, de az is, hogy részt vehessen a közösség életében, és székén nélkül jelenhessen meg.¹⁸

Gough és Alcock szerint az alapvető szükségleteknek két csoportja létezik. Az egészség és az autonómia.¹⁹ Ezek kielégítéséhez elengedhetetlenek olyan közbülső szükségletek kielégítése, mint az alapvető élettani szükségletek, de ide sorolják például a megfelelő oktatást, fizikai és gazdasági biztonságot, közösségi segítőhálózatot is. Később az elméletet továbbgondolva meghatároztak egy a túlélésre vonatkozó minimális szükségletszintet, amely alacsonyabb fokú, a sokkal fontosabb alapvető szükségletek szintjénél (Doyal - Gough 1991).

Itt csak néhány elmélet került bemutatásra,²⁰ de ebből is látható, hogy az abszolút szükségletek tekintetén nincs általános konszenzus, továbbá az is látszik, hogy bizonyos szükségletek nehezen értelmezhetők a minket körülvevő környezet nélkül. Ebből kiindulva a relatív szükségletek fogalma újabb értelmezési keretet biztosít számunka. Townsend objektív relatív depriváció elmélete szerint, (ami már a szegénység elméleteknél előkerült) az alapvető szükségletek meghatározhatók, de csak adott nemzeti keretben, társadalmi kontextusban. Kutatásom kapcsán arra a következtetésre jutottam, hogy akár az adott mikroközösség preferenciái is befolyásolhatják ezeket. Ez sokszor problémát jelenthet egy szociálpolitikai

¹⁸ Amartya Sen a Fejlődés, mint szabadság című munkájában is ezt továbbgondolva definiálja a szabadságot, mint alapvető feltételt a képességszemléletében

¹⁹ Autonómia alatt annak tudatát és azt a képességét tekinthetjük, amelynek birtokában teljes életet élünk a társadalomban, önmagunkat és embertársainkat becsülve.

²⁰ Tausz Katalin – A gyermeki szükségletek c. munkájában használt szakirodalmi válogatást alapul véve

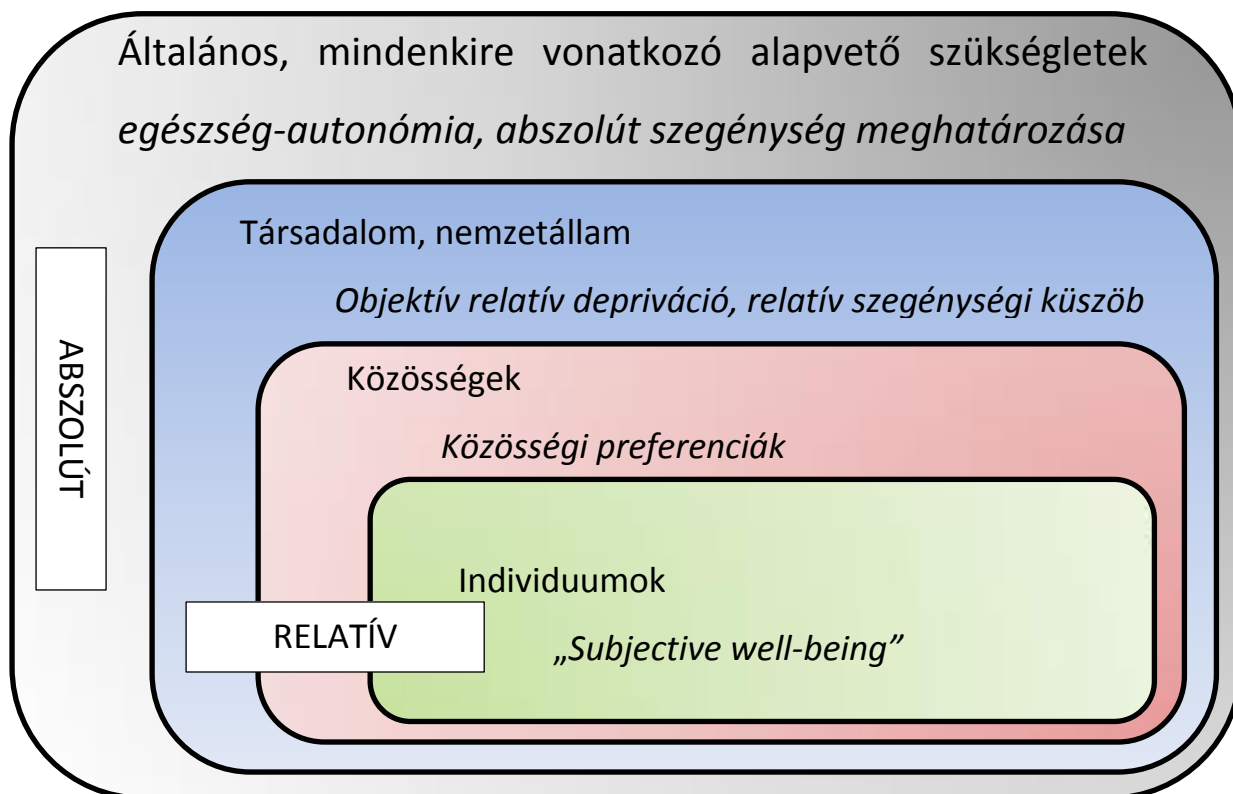
döntés esetében is, amikor a többségi, adott mélyszegénységben élő közösségtől eltérő preferenciarendszert alapul véve próbálnak támogatásokat nyújtani.

A politikai döntések kereteként legtöbb esetben magát a nemzetállamot veszik, azonban az alapvető szükségletek (basic needs), mint láthattuk közösségenként, de akár egyénenként is eltérőek lehetnek (Fahey 2010). Ezek vizsgálatára egész sor tanulmány született. Szoros kapcsolatban áll a szubjektív jólléttel foglalkozó elméletekkel (subjective well-being). Egyes kutatók szerint ezek meghatározása sokkal fontosabb lehet egy szociálpolitikai döntés esetében, mint mondjuk a szegénységi küszöbértékek vagy a létminimum (Guardiola - Munoz 2006). Ha individuális szempontból nézzük, ez függhet az életkortól, múltbeli élményektől, jövőbeli várakozásoktól és így tovább (Frey - Stutzer 2002). Az individuális tényezők kiegészülnek társadalmi, közösségi elvárásokkal, illetve a rendelkezésre álló, vagy kívánt anyagi eszközökkel.

Ha ennyi minden függvénye az, hogy mit tekinthetünk alapvető szükségleteknek van-e egyáltalán értelme ezek általános meghatározására tett kísérleteknek, illetve esetünkben milyen eszközökkel kezelhető ez a probléma? Véleményem szerint szociálpolitikai rendeletek és támogatási programok kidolgozásánál specifikus döntésekre van szükség. Egyrészt elengedhetetlen olyan viszonylag abszolút szükségletkategóriák dimenziójában gondolkodni, mint a létminimum, másrészt az egyéni szükségletek figyelembevétele sem elhanyagolható. Ezek legproduktívabb felhasználása szerintem a támogatottak bizonyos szintű bevonása lehet a döntésekbe. Ez annál nehezebb, minél nagyobb csoportról van szó. Láthattuk, hogy a szükségletek sokféleképp meghatározhatók egyrészt attól függően, hogy abszolút, relatív, individuális, vagy társadalmi kontextusban gondolkodunk, másrészt ezeken belül is nagyon sokféle nézőpont és elmélet létezik.

Az általam legfontosabbnak tartott tényezőket megpróbáltam egy ábra segítségével szemléltetni (2. ábra).

2. ábra A szükségletelméletek vonatkozási keretei és a hozzájuk kapcsolódó fő fogalmak

Forrás: Saját szerkesztés a bemutatott elméletek alapján

Az ábra a fejezetben bemutatott szükségletelméleteket az abszolút-relatív dimenziókon keresztül rendszerezi, valamint az alapján, hogy a szükségleteket egyénenként, csoportonként vagy egész társadalom (általában nemzetállam) vonatkozásában próbáljuk meghatározni. Dőlt betűvel az egyes kategóriák meghatározó elméleteihez kapcsolódó fő fogalmakat írtam. A „buborékok” egymáson belül helyezkednek el, mivel az individuális szükségleteket a minket körülvevő közösség nagyban befolyásolja. A közösségi preferenciákat szintén meghatározza a társadalmi rend, amiben a közösség létrejött, így ezek a szükségletek mindig relatív viszonylatokban jelentkeznek. Viszont a közösségi és társadalmi/nemzeti sajátosságok ellenére sem tudjuk magunkat az olyan abszolút szükségletektől függetleníteni, amelyek emberi mivoltunkból fakadnak (mint például a táplálkozás). Azon lehet vitatkozni, hogy pontosan melyek ezek a szükségletek, mint ahogy ezt a különböző szükséglet-elméletek meg is teszik, azonban úgy gondolom e szerint a logikai rend szerint, ettől függetlenül minden szükségletelmélet elhelyezhető.

Ha cselekvésorientáltan vizsgáljuk a problémát arra a következtetésre jutunk, hogy a szükségletek kielégítésének módja talán még ennél is szerteágazóbb és ellentmondásosabb. A szükségletekre a megértéshez elengedhetetlen példákon kívül tudatosan nem hoztam föl egyéb konkrétumokat. Ezeket saját példák segítségével szeretném kézzelfoghatóvá tenni a következő fejezetekben.

Az előző részfejezetekben feltételeztük, hogy a birtokolt tőketípusainkat és képességeinket felhasználva racionális döntéseket hozunk szükségleteink kielégítése céljából. Mi a helyzet azonban az olyan szituációkkal, amelyekben látszólag nem racionális döntések születnek? A mélyszegénységben élők problémái kapcsán sokszor találkozni azzal a nézőponttal, hogy részben vagy egészben maguk a szegények tehetők felelőssé sorsukért, mivel sorozatosan olyan döntéseket hoztak életük során, amelynek racionalitása megkérdőjelezhető. Ezek a döntések valóban nem racionálisak? Vagy csak attól a kontextustól függ, amelyben vizsgáljuk őket? Ezekre a kérdésekre elsősorban a pszichológia elméleteit tanulmányozva találtam válaszokat.

2.5. A szegénység pszichológiája

Ahogy azt korábban láthattuk, Oscar Lewis munkája rávilágított arra, hogy a szegény rétegek sajátos kultúrával rendelkeznek, melyek egy eltérő normarendszerbe beágyazott, ezáltal sok esetben, a többségi társadalom normarendszeréhez viszonyítva nem konvencionális attitűdökként nyilvánulnak meg. De miért és milyen viselkedésmódok jellemzőek fokozottan a deprivált rétegekre, és hogyan jelentkeznek ezek egy önellátó gazdaság működtetésének korlátjaként? Úgy gondolom, hogy elsősorban azok a tanulmányok jelenthetnek gyakorlati hasznosíthatóságot, amelyekben fokozottan foglalkoznak az egyes viselkedési minták mögött álló okokkal is. Így (a teljesség igénye nélkül), ebben az esetben is a problémaközpontúság követelményét figyelembe véve, ezek közül válogattam.

Robert Castel (2000) a szegénységgel, mint „kiilleszkedett” társadalmi csoporttal foglalkozott. Az integráció-kiilleszkedés három fokát határozta meg: Integrációs zóna, sebezhetőségi zóna, kiilleszkedési zóna. A mélyszegénységben élők rendszerint a sebezhetőségi zónába vagy a kiilleszkedési zónába tartoznak. Itt a korábban említett tőkék hiánya fokozottan van jelen. A tőkehiány nélkülözéshez, a nélkülözés pedig szélsőséges bizonytalansághoz vezet. Ehhez a bizonytalan helyzethez alkalmazkodnak sokszor az integrációs zóna normarendszerének idegen eszközökkel (Kozma 2003). A deprivált rétegek

vizsgálatakor gyakran megfigyelt jelenség a **jelenre orientált habitus** (Stewart 2001). Ahogy a példákban látni fogjuk, sok hazai program és kezdeményezés esetében problémaként jelentkezik ez a viselkedésmód. Megfelelő irányítás, mentális támogatás és kontroll nélkül csak igen kevés támogatott tudott élni a lehetőségekkel, holott nyilvánvaló volt számukra, hogy a programok nagy része jövőbeli terheik csökkentésére irányul. A jövőbeli tervezés hiánya mellett az önbecsülés és motivációhiány is problémaként jelentkezett. Ezek együttes velejárója pedig fokozott rizikófaktor lehet a deviáns viselkedések kialakulásánál is. A látszólag nem racionális cselekvés egyrészt magyarázható azzal, hogy az valójában racionális, hiszen egy bizonytalan helyzetben semmi sem lehet fontosabb, mint a pillanatnyi boldogulás. A bizonytalanság és sebezhetőség miatt a jövőbeli lehetőségek fokozott mértékben diszkontálódnak.

Egy másik, figyelemreméltó elmélet, amely a kognitív pszichológiához áll közel, a nélkülözést, mint kognitív képességeinkre nyomást gyakorló terhet értelmezi. A 2013-ban megjelent tanulmány arra mutatott rá, hogy az, hogy ha valakinek folyamatosan a nélkülözés problémájával kell foglalkoznia, olyan terhelést jelent kognitív képességeire, hogy épp ez lesz az, ami megakadályozza azt, hogy kilépjen ebből a helyzetből.²¹ A kutatás fő mondanivalója, hogy a szegénységből kitörni képtelen emberek elsősorban nem saját maguk hibáztathatók sorsukért, illetve elsődlegesen a kognitív képességek hiánya sem, hanem az a mentális teher maga, amit a mindennapi nélkülözés és az ehhez kapcsolódó folyamatosan felmerülő problémák áthidalásának kényszere jelent (Mani et. al. 2013).

A különböző tudományágak elméleteit vizsgálva jól látszik, hogy részben átfedik, és részben kiegészítik egymást. Első ránézésre bonyolultnak és összetettnek tűnhet az elméleti háttér, de úgy gondolom, egy-egy elmélet vagy diszciplína önkényes kiragadásával és kizárólagos alkalmazásával olyan lényeges tulajdonságok láthatósága veszne el, amelyek megléte nélkül hamis kiindulási alapot kapnánk bármilyen program vagy kezdeményezés vizsgálatakor, esetleg kidolgozásakor. Az önellátó élelmiszertermelés esetében meghatározó szerephez jut a termelő tudása, képzettsége, kapcsolatai, a szabad választás képessége,

²¹ A kísérletet New Jersey-ben és Indiában végezték el. New Jersey-ben egy képzeletbeli szituációban autójavításra 150 illetve 1500 dollárt kellett kiadni a válaszadóknak. A probléma felvetése után egy IQ tesztet töltettek ki a résztvevőkkel. Azt tapasztalták, hogy a 150 dolláros költséggel számoló résztvevők általában jobban teljesítettek a teszten, mint azok, akik 1500 dolláros kiadással számoltak. Ez a jobb módú válaszadókra már nem volt jellemző. Ők ugyanúgy teljesítettek az 1500 dolláros képzeletbeli kiadás után is. Az indiai kísérlet alanyai olyan cukornádtermesztő farmerek voltak, akik az aratás után viszonylag jól élnek, de az év többi részében nélkülöznek. A teszteket, ezt figyelembe véve különböző időpontban végeztették el velük. Az eredmények azt mutatták ebben az esetben is, hogy a szűkös időszakokban sokkal rosszabb eredményeket értek el a résztvevők.

jövedelmi és társadalmi lehetőségei. Fontos indulási alap a megfelelő motiváció, ami szoros kapcsolatban áll az általános, társadalmi, közösségi és egyéni szükségletek kielégítése iránt érzett igénnyel. Kellő hozzáértéssel és célirányos munkával a tulajdonságok fejleszthetők, a képességek a tevékenység szolgálatába állíthatók, még az igények, szükségletek is módosulhatnak. Ezek megfelelő alkalmazása elsősorban a programok kidolgozóinak és megvalósítóinak feladata. Azonban mielőtt a példák bemutatása következne, elengedhetetlen azoknak a korlátoknak az ismertetése, amelyekre nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben lehetünk hatással.

3. A MAKROKÖRNYEZET ELEMEI

A makrokörnyezeti tényezőket a PEST-analízis alapján szeretném rendszerezni. Ez eredetileg a vállalati környezet elemzése céljából jött létre. Célja a stratégiai döntések megfelelő előkészítése a külső, környezeti tényezők függvényében. Úgy gondolom, hogy a stratégiai szemléletnek a rurális mélyszegénységet támogató programok kidolgozása és megvalósítása esetében is létjogosultsága van. A PEST-analízis a környezeti tényezőket politikai, gazdasági, társadalmi és technológiai szempontból rendszerezi.

Politikai környezet: Magyarország a konzervatív típusú jóléti államok közé tartozik. Ennek jellemzői, hogy az általános jóléti támogatások összege viszonylag nagy, a társadalombiztosítási rendszer kiterjedt. A társadalombiztosítási juttatások kulcsa magas, a támogatások jellemzően pénzbeliek (Benedek et. al. 2006). A rendszer további jellemzői még a viszonylag magas munkanélküliségi ráta és nagyarányú közfoglalkoztatás. Az utóbbi időben sok bírálat éri a konzervatív típusú jóléti rendszereket. Egyrészt a juttatások magas pénzbeli jellege miatt, szembeállítva például a skandináv rendszerrel, ahol szintén magasak a jóléti kiadások, de ezek nagy része természetbeni támogatásként jelentkezik (Berthold, Brunner 2008). Másrészt több elemzés is rámutatott arra, hogy nehezen fenntartható. Elemzések szerint az ilyen magas fokú ellátások csökkentik a munkavállalói hajlandóságot, így a juttatások magas szintjét egyre kevesebb adófizető finanszírozza (Sapir 2005). Magyarországon az állami aggregált szociális kiadások 2013-ban a GDP 21,56 százalékát tették ki.²²

Ha nemcsak a hazai forrásokat nézzük, a 2014-es és 2020-as programozási periódusban a Vidékfejlesztési Program támogatási keretéből tervezetten 17 százalékot, megközelítőleg 221 milliárd forintnyi támogatást szánnak a társadalmi befogadás előmozdítása, a szegénység csökkentésére és a gazdasági fejlődés támogatására a vidéki térségekben.²³ Önellátó élelmiszertermelésre ösztönző konkrét, állami program a szociális földprogram „C” komponensében kap jelenleg helyet, de társítható a tevékenység egyéb felzárkóztató programokhoz is.²⁴ A mélyszegénységet önellátásra ösztönző programok és kezdeményezések mégis rendszerint decentralizált módon valósulnak meg, önkormányzati,

²² Forrás: OECD SOCX adatbázis

²³ www.nakvi.hu

²⁴ Részletesebben a szociális földprogram bemutatásánál

egyházi, vagy civil forrásokból. A vidéki mélyszegénység foglalkoztatásában jelenleg minden általam meglátogatott településen a közmunkaprogram vállal legnagyobb szerepet.

Gazdasági környezet: A rendszerváltás óta a magyar mezőgazdasági termelés hozzájárulása a GDP-hez folyamatosan csökkent.²⁵ Magyarország esetében egy kettős hatás jelentkezett. A primer szektor gazdasági szerepének csökkenése és a terciér szektor gazdasági szerepének növekedése egy általános jelenség. Magyarországon viszont a rendszerváltás utáni, elsősorban ideológiai és csak másodsorban gazdasági megfontolású döntések és a kapcsolódó gazdasági mechanizmusok olyan negatív multiplikátorként hatottak, amely hosszú távon is akadályozták a magyar mezőgazdasági termelés hatékonyságát. Egy nagyüzemi struktúra leváltásával próbálták mindössze néhány év alatt kialakítani a tisztán privát tulajdonú, családi gazdaságokból felépülő rendszert. A mezőgazdasági termelés visszaesése a rurális térségek versenyképességét is jelentősen befolyásolta. Azok a települések, amelyek nem tudnak csomóponti régiókhoz kapcsolódni fokozatosan szegényednek el. Az egy főre számított GDP nemcsak területenként mutat jelentős eltérést Magyarországon, hanem urbanus-rurális térségek viszonylatában is. A korábbi agrártelepüléseken a termelőszövetkezetek széthullásával, a kapcsolódó iparágak megszűnésével a **munkalehetőségek jelentősen beszűkültek**. Ott, ahol működőképes utódja maradt a néhai termelőszövetkezeteknek a **termelés egysíkúvá vált**.

A rendszerváltás után a mezőgazdasági tevékenységek közül az **állattenyésztést különösen érzékenyen érintették** a bekövetkező gazdasági változások. A feldolgozóipar válságával és a korábbi fix piacok megszűnésével jelentősen beszűkültek az értékesítési lehetőségek. Az állattenyésztés nagyobb forgótőke befektetési igényű termelési forma, mint a növénytermesztés. Előnye, hogy folyamatos árbevétel elérésére nyújt lehetőséget, azonban sokkal érzékenyebb az inputárak növekedésére (Buday-Sántha 2011). A rendszerváltás után Magyarországon az **agrárrolló**²⁶ is egyre szélesebbre nyílt és az előbb említett okok miatt ez az állattenyésztésre fokozott mértékben volt negatív hatással.

A leszakadás egyik oka, majd következménye a települések **infrastrukturális elmaradottsága** is. A rendszerváltás után az önkormányzatok nekiláttak az infrastrukturális

²⁵ 1985-ben 16,1%, 1990-ben 12,5%, 1995-ben 7,2%, 2012-ben 3,2% volt (Forrás – KSH)

²⁶ A termelői árindex növekedése folyamatosan elmarad a ráfordítási árindex növekedésétől. Ennek oka általában az, hogy az ipari árszínvonal gyorsabb ütemben nő a mezőgazdasági árszínvonalnál. Az agrárrolló következményeként a termelés volumene visszaeshet és a technológiai és egyéb fejlesztések is elmaradnak a fokozódó tőkehiány miatt.

fejlesztéseknek, azonban ezt nem követte a térség gazdasági eltartó képességének javulása, így a lokális infrastruktúra fenntartása egyre nehezebbé vált (Csatári 2001). A további fejlesztések elmaradtak, korszerűsítések nem, vagy csak korlátozott mértékben valósultak meg.

A vidéki lakosság reáljövedelem csökkenése, ezzel párhuzamosan az inputárok növekedése mind megnehezítik azok életét, akik megélhetésüket a mezőgazdaságból szeretnék biztosítani. A rendszerváltás után a vidéki települések környékén működő feldolgozóipar jelentős része széthullott, a szolgáltató szektor pedig nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben tudott kibontakozni az alacsony kereslet és az elmaradott infrastruktúra miatt (Medgyesi 2012).

Társadalmi, szociokulturális környezet: A rendszerváltást követően a vidéki településekre a fokozott **elnéptelenedés** mellett a **munkanélküliek és inaktív keresők számának növekedése**, valamint a **lakosság elöregedése** is jellemző. Egyrészt a települések lélekszáma csökkenésnek indult, de emellett az alacsony ingatlanárak miatt a másik gyakori jelenség a legszegényebb rétegek, azon belül is főleg a **roma lakosság betelepülése** volt.²⁷ A munkanélküliségi ráta és az inaktívak száma is magasabb a romák körében az országos átlaghoz képest. A roma népesség munkavállalási esélyei különösen rosszak, okai elsősorban az iskolázatlanság, de az őket sújtó diszkrimináció is szerepet játszik ebben (Kertesi 2005). Mindezek mellett úgy gondolom, figyelembe kell vennünk azokat a kulturális különbségeket is, amelyek tovább növelhetik a távolságot. A roma fiatalok körében gyakran alulbecsülik az iskolázottság munkaerő-piaci hatását, pedig a rendszerváltás után első körben a legiskolázatlanabb alkalmazottak veszítették el munkájukat, és ez fokozottan érintette a romákat. Ebben a kilátástalan munkaerő-piaci helyzetben, sok esetben a nők számára a korai gyermekvállalás az egyetlen esély a tisztelet kivívására, önbecsülés növelésére (Durst 2001). Mindez hozzájárul ahhoz, hogy ők sokkal nagyobb mértékben ki vannak téve a szegénység kockázatának, így jobban függnek a szociális támogató rendszertől is. A TÁRKI 2013-as jelentése szerint a 3 vagy több gyermeket nevelő roma családoknál az elszegényesedési kockázat 90 százalék feletti Magyarországon.

Technológiai környezet: A szolgáltatásokhoz való hozzáférés mellett természetesen a technológia vívmányaihoz való hozzáférés problémája is megjelenik a vidéki

²⁷ Lásd: Katymár példája

mélységénység körében. Ebben az esetben elsősorban nem a korszerű termelési eszközök hiányára gondolok, hiszen ahol ez problémát jelent, ott általában már nem önellátó gazdálkodásról beszélünk, hanem termelőkről. Önellátás, véleményem szerint, viszonylag kezdetleges eszközökkel is működtethető.²⁸ Ami esetünkben fontos lehet, azok az **infokommunikációs technológiák**, és az azokhoz való hozzájutás lehetősége. Ennek hiánya jelentősen hozzájárulhat a szegénység újratermelésében (Horváth 2009). Az ökotanyák példáján a következő fejezetben látni fogjuk, hogy bármennyire is szeretnének visszatérni a hagyományos életmódhoz és hagyományos termesztési módszerekhez, az infokommunikációs technológiák nyújtotta lehetőségeket nem vetik meg, sőt, azokat nagyon produktív módon alkalmazzák. Azok esetében, akik számára ezek a lehetőségek nem adóttak, hátránnyal indulnak az élet legtöbb területén, így egy olyan konkrét tevékenység esetében is, mint az önellátó gazdálkodás.

Az elemzést érdemes még kiegészíteni esetünkben a természeti, földrajzi környezettel, hiszen a mezőgazdasági termelés nagyban függ ettől. Magyarország a domborzati, éghajlati viszonyok és talajminőség figyelembevételével alapvetően jó agroökológiai potenciállal²⁹ rendelkezik. Ennek ellenére vannak olyan, jellemzően hegyvidéki területek, amelyek kevésbé alkalmasak a mezőgazdasági termelésre. Az ilyen, mezőgazdasági tradíciókkal nem rendelkező területeken korábban sem volt jellemző a paraszti életforma kialakulása. Itt a rendszerváltás előtt ipari, jellemzően nehézipari tevékenység folyt, amit szintén érzékenyen érintettek a rendszerváltást követő változások.

Az előző fejezetekben ismertetésre került egy multidiszciplináris elméleti háttér. A politikai, gazdasági, szocio-kulturális és technológiai környezet releváns elemei segítségével lehatárolódott az a „játéktér” is, amelyben a problémát elhelyezhetjük. A következő fejezetekben példák segítségével szeretném ezt kézzelfoghatóvá tenni.

²⁸ Az ökotanyákon sem rendelkeznek –szándékos módon– modern termelési eszközökkel és mégis működik

²⁹ Magyarország agroökológiai potenciálja jónak mondható, az ország szükségleteit lényegesen meghaladja. Kedvező termelési adottságokkal rendelkezünk, ám ez csak részben növeli a nemzetközi versenyképességet. Befolyásoló tényező lehet még az alkalmazott technológia fejlettsége, az infrastruktúra színvonala, a mezőgazdasági termelésben dolgozók szakmai felkészültsége, de meghatározó szerepet tölt be a mezőgazdasági termelés gazdasági-politikai környezete is. Ezek olyan hatékonysági többletet biztosíthatnak, amelyek a fajlagos költségeket tekintve a termelést rosszabb termelési adottságok mellett is versenyképessé tehetik (például Svájc, Ausztria) (Buday-Sántha – 2011 45. oldal).

4. MEGVALÓSULT ÖNELLÁTÓ TEVÉKENYSÉGEK

Ebben a fejezetben olyan Magyarországi példákat mutatok be, amelyek az önellátás bizonyos fokát, illetve formáját viszonylag sikeresen valósították meg. Az önellátásnak sok fajtája létezik, de ahogy a bevezetőben szó volt erről, önellátás alatt a dolgozat során elsősorban az élelmiszer-önellátást értem. Az önellátás továbbá nem egyezik meg az önfenntartással (legfeljebb a része lehet). Önfenntartóvá akkor válhat egy önellátó gazdálkodás, ha például a felesleg értékesítésével a gazdálkodó olyan többletjövedelemre tesz szert, ami biztosítja ő és a családja mindennapi megélhetését és nem szorul rá egyéb jövedelemszerző forrásra. Nem mindegy az sem, hogy önellátásról háztartások, közösségek esetleg települések vonatkozásában beszélünk. A most következő példák meglehetősen vegyesek, de úgy gondolom épp ezért mindegyik esetben elkülöníthetők azok az elemek, amik a fenntartható működéshez hozzájárultak.

4.1. Hagyományon alapuló - Kollektivizálás előtti, önellátó paraszti gazdaságok

Először Polányi Károly 1976-os munkájában írt az önellátó családi gazdaságokról, vagyis oikoszokról. Ezek az integrációs sémák legalján elhelyezkedő elosztási rendszerek az önellátást háztartás, ez esetben család vonatkozásában valósították meg. A vidéki élet természetes velejárója volt az önellátó gazdálkodás, mely sok esetben még a saját készítésű ruhát is magában foglalta. Ez egy sajátos életforma volt a paraszti családok számára, mely erős alapját képezték a tradíciók. A család nem csak önellátó gazdálkodást folytatott, hanem gyakorlatilag önfenntartó is volt. A gazdaság működtetésében a családtagok vettek részt, hatékony munkamegosztás alakult ki közöttük. Már egész kisgyerekkorban elkezdődött a háztáji termeléssel kapcsolatos inkorporált kulturális tőke elsajátítása. Az élelmiszerszükségletük száz százalékát maguk termelték meg, a maradékot pedig értékesítették. A magánparaszti gazdaságok egy részének a Második Világháború, majd az erőszakos kollektivizálás vetett véget.³⁰

A működőképesség oka egyrészt a szükségletekre vezethető vissza. A környezet elvárásai nem, vagy alig terjedtek ki olyan javakra, amelyek kétkezi munkával nem termelhetők meg, vagy állíthatók elő. Külső piacról rendszeresen szinte csak a só és a

³⁰ A magánparaszti gazdaságokat szovjet mintájú kolhozokba szervezték. Az első nagy kollektivizálási hullám 1959-ben indult (Buday-Sántha – 2010)

petróleum beszerzése történt.³¹ Másik fontos tényező a magas fokú inkorporált kulturális tőke és társadalmi tőke megléte. Ahogy arról már szó volt, a tőkefelhalmozás egész kisgyermekkortól megkezdődött a termelői ismeretek korai és gyakorlati megszerzésével, a paraszti életforma elsajátításával. Emellett, mivel jellemzően több generáció élt együtt, illetve a rokonság nagy része is területileg koncentráltan helyezkedett el, a társadalmi tőke magas fokú megléte és intenzív működése is biztos alapot nyújtott a fenntartható működéshez.³²

4.2. Szervezettségen alapuló - A magyar agrármodell és a háztáji gazdaságok

Az 1967-es földtörvény lehetővé tette, hogy a magyar termelészövetkezetek a korábbinál sokkal nagyobb önállósággal bírjanak. Megszűnt a szovjet modell túlzott erőltetése is, ezzel párhuzamosan technológiai reformok és új termelési módszerek jelentek meg (Benet 2010 – Romány 1998). Elkezdtek bizonyos fokú piaci jelenségek kibontakozni (második gazdaság). Ez egyrészt a termelészövetkezetek profitképes melléküzemei, másrészt a háztáji gazdaságok révén valósult meg. Dolgozatomban kiemelten a háztáji gazdaságokkal szeretnék foglalkozni. Ebben az esetben nem az önellátás biztosítása volt a cél, és településenként természetesen jelentős eltérések is előfordulhattak³³ de úgy gondolom, hogy a modell vizsgálatakor a témánk kapcsán is hasznosítható információkhoz juthatunk. Az integrált kistermelésbe országszerte 1,6 millió háztartás kapcsolódott be. A magyar mezőgazdaság bruttó termelési értékének több mint 30 százalékát állították elő háztáji gazdaságokban (Buday-Sántha – 2010). A háztájik a termelészövetkezetekkel integrált egységet alkottak. A termelészövetkezet agrárszakemberek közreműködésével segítette a háztartásokat. A termelést a piaci igényekhez alakították, részt vettek az értékesítésben, ellenőrzésben és sok esetben a termelészövetkezet biztosította a takarmányt is a háztájikban nevelkedő állatok számára. A résztvevők motiváltak voltak, hiszen volt olyan település, ahol a háztartások jövedelmének közel felét a háztáji gazdaságok adták.³⁴ Biztosították élelmiszer-szükségletük jelentős részét, termelői tapasztalatok és a szakértői tanácsok révén növekedett kulturális tőkéjük, és családi munkamegosztás jöhetett létre. Itt már kevésbé játszott szerepet

³¹ Interjú: Fazekas József, családjával a Második Világháború előtt önellátó paraszti gazdaságot működtettek

³² Tranzakciós költségek kiváltása, gyermekfelügyelet a családon belül, bizalom, összetartás, baj esetén segítségnyújtás stb.

³³ Következtetéseim empirikus alapját a szakirodalmi háttér mellett egy konkrét békésszentandrasi példa adta, mely esetben a háztáji gazdaságok és termelészövetkezetek működőképes rendszert alkottak egészen a rendszerváltás előtti időszakig (Méreiné 2010, 2014)

³⁴ Interjú: Tóth István, a békésszentandrasi Tessedik Sámuel Termelészövetkezet volt elnöke

a tradíció. Persze a vidéki lakosság jó részének volt fogalma a mezőgazdasági termelésről, és természetesen ez is közrejátszott a modell sikerességében, mégis elsősorban ez a szakértők irányításának és a termelőszövetkezetek közreműködésének volt köszönhető. Kimagasló eredményeket főleg az állattartás területén értek el. A háztáji gazdaságok legtöbb esetben jó minőségű termékeket állítottak elő, a termelés szervezett volt. A rendszer széthullásához nem belső hiányosságok, hanem elsősorban a makrokörnyezet változása vezetett. Világszerte megjelent egy általános gazdasági struktúraváltás, melyben a primer szektor GDP-hez hozzáadott értéke folyamatosan csökken, a terciér szektoré pedig egyre nő. Ez egy általános folyamat, amihez egy stabil gazdasági rendszer természetes módon képes alkalmazkodni (sőt, valójában ő hozza létre), azonban Magyarországon a rendszerváltás után gyors és mesterséges átalakítás vette kezdetét. A politikai környezetben a privatizáció, a termelőszövetkezetek „kirablása”, a gazdasági környezetben pedig a felvevőpiac széthullása követte ezt. Mivel a háztáji a termelőszövetkezetekkel együttműködve egy integrált, komplex struktúrát alkottak, nem tudtak alkalmazkodni az új politikai és piaci feltételekhez és jelentős részük rövid időn belül tönkrement.³⁵ Mindezek következtében a redisztribúciós szféra mellett, a speciális keretek között éppen kibontakozó piaci szféra is darabjaira hullott szét.

4.3. Elhivatottságon alapuló – Ökotanyák

A fenti két példa mind múltbéli rendszerekhez kapcsolódik, épp ezért fontosnak tartottam egy olyan példa bemutatását is, mely a jelen körülményei között létezik. Vizsgálatom tárgya a Szeri Ökotanyák Szövetege (SZÖSZ) volt. A szövetség 2010-ben alakult. Ópusztaszeri és Pusztaszer környéki, jelenleg kilenc tanyán élő család alkotja a tanyahálózatot. Fontos cél az önellátás megvalósítása, a környezettudatosság, közösségépítés, hagyományőrzés. Mélyinterjút egy termelővel készítettem saját tanyájukon és mind a kilenc tanya képviselőivel sikerült egy saját készítésű kérdőívet kitöltetnem, továbbá részt vettem egy közös programon, ahol a beszélgetések során további hasznos információk jutottak birtokomba. Ezek alapján rajzolódott ki számomra a tanyahálózat struktúrája, a tagok motivációi, tevékenységei és azok összefonódása. A szövetség iskolázott, értelmiségi

³⁵ Békésszentandrásán két nagy termelőszövetkezet határozta meg a település életét a rendszerváltásig. A rendszerváltás után itt is sok helyen megszűnt a háztáji gazdálkodás, illetve ahol működik, ott is jellemzően olyan idős emberek foglalkoznak ezzel, akik még rendelkeznek termelői tapasztalatokkal és ők is csak saját fogyasztásra termelnek.

tagokból áll.³⁶ Fontos tényező az elhivatottság az életmód iránt. A szövetséget aktív közösségi élet jellemzi. Az ünnepek jó részét közösen tartják, gyerekprogramokat, kalákákat szerveznek. A fenntartható működés egyik alappillére a közös cserekereskedelem, amely erős informális kapcsolatokon és bizalmon alapul. Élelmiszerszükségletüket szinte teljes mértékben a közösségen belül megtermelt javakkal elégítik ki, de életmódjuk (bár csekélyebb mértékben) mégis megkövetel néhány olyan dolgot, amelyek megtermelése nem lehetséges a közösségen belül. Ebből az következik, hogy vagy a megtermelt javakkal a piacra kényszerülnek,³⁷ vagy valamelyik családtag külső, kiegészítő jövedelemmel járul hozzá a megélhetéshez. Munkaeszközeik szándékosan kezdetlegesek, de emellett az infokommunikációs technológiák alkalmazása nagy szerepet játszik az életükben. A szükséges információkat elektronikus levelezőlistán juttatják el mindenkire. Az internet segítségével figyelemmel kísérik az ökogazdálkodás tudományos vívmányait, a különböző pályázati lehetőségeket, oktatóprogramokat és magbörzéket is szerveznek ezen keresztül. Rendszeresen képzik önmagukat, részt vesznek belső és külső szervezésű közös képzési programokban is. Tapasztalataikat megosztják egymással, a közös munkák, tanyalátogatások során gyakorlatban is megmutatják. A téli hónapokat pihenésre, önképzésre, intenzív közösségépítésre használják.

Összességében elmondható, hogy az ökotanya hálózat egy belsőleg erősen motivált, önszerveződő közösség, ahol a tagok magas kulturális és társadalmi tőkéjük felhasználásával próbálják biztosítani a fenntarthatóságot. Fontos azonban megemlíteni, hogy még ennek ellenére is számos nehézséggel kell megküzdeniük és a teljes önellátás esetükben sem tudott megvalósulni. Önellátó élelmiszerellátásról is főleg csak a közösség szintjén beszélhetünk. Ha a szükségletek oldaláról vizsgáljuk, első ránézésre úgy tűnhet, hogy egy primer szükséglet, a táplálkozás elégül ki az önellátó gazdálkodás során. Részletesebben megvizsgálva egyértelműen látszik, hogy ennél jóval többről van szó, hiszen ezt egyszerűbb módon is ki tudnák elégíteni. Az életmód mögött, ha például Maslow szükséglethierarchiáját nézzük, sokkal magasabb rendű szükségletek kielégítése húzódik meg. Megvalósulhat a biztonság, a szociális szükségletek, az elismerés és úgy gondolom számos esetben ez akár az

³⁶ A válaszadók között mindössze kettő olyan volt, aki nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel, vagy megkezdett felsőfokú tanulmányokkal (Lásd: melléklet)

³⁷ Sokan a „zöldségdoboz” módszert alkalmazzák. Ez egy francia-angol mintára létesült kereskedelmi rendszer, melyben a háztáji zöldség és gyümölcstermesztők idényszöldségeket értékesítenek rendszeresen. Azt, hogy a dobozban mi szerepel nem a fogyasztó igénye, hanem a termelési idény határozza meg. Előnye, hogy könnyebben tudnak vegyszermentes, természetes termelést folytatni, hátránya, hogy a fogyasztók csoportját egy viszonylag szűk, elit réteg alkotja.

önmegvalósítás eszköze is lehet. A közösség preferenciái is meghatározóak a szükségletek szempontjából, ennek egyik következménye például a szimbolikus javak kizárása a fogyasztásból. Kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy egy ilyen magas szinten önellátó közösség megvalósítására meglehetősen kevés az esély a mélyszegénységben élők esetében. Elindítása hiába lehetséges viszonylag kismértékű gazdasági tőkével, elhivatottságuk, kulturális tőkéjük, képességeik és szükségleteik szempontjából is jelentősen különböznek az ökotanya hálózat tagjaitól. Ezek megváltoztatására véleményem szerint csak intenzív külső segítséggel, és nagyon hosszú idő alatt van esély.

Ennek a fejezetnek nyilvánvalóan nem a modellalkotás a fő szerepe (ezt következetesen nem is tudnám megtenni, többek között az eltérő aggregációs szintek miatt sem), hanem a működéshez jótékonyan hozzájáruló tényezők tettenérése. Az eddigi példák bemutatásának elsődleges célja az volt, hogy láthatóvá váljanak olyan elemek, amelyek egy önellátó gazdaság életre hívásánál és működtetésénél meghatározó szerephez juthatnak. Ezeket a következő táblázatban összegeztem (1. táblázat).

1. táblázat Az önellátó/háztáji gazdálkodás néhány magyarországi példája és jellemzőik

	Önellátás mértéke	Kulturális tőke	Társadalmi tőke	Legfontosabb jellemző
Önellátó paraszti gazdaságok	nagyon magas, önfenntartás valósult meg	- magas inkorporált kulturális tőke megszerzése - színtere a család	- magas családi kötelék jelenti	HAGYOMÁNY
Magyar agrármodell/háztáji	kiegészítő tevékenység	- magas kulturális tőke - nagy részét a közreműködő szakemberek birtokolják	- magas formalizált, termelő-szövetkezetek keretén belül	SZERVEZETTSÉG
Ökotanyák (SZÖSZ)	viszonylag magas, főleg élelmiszer-szükségletek kielégítése, egyes esetekben önfenntartó	- magas kulturális tőke - megszerzése önképzéssel, - színtere a közösség, képzési programok, internet, szakirodalom (objektívált kulturális tőke)	- magas közösség jelenti	ELHIVATOTTSÁG

Forrás: (Saját szerkesztés)

Mindhárom példa esetében kiemeltem azt a legfontosabb jellemzőt, ami elengedhetetlen, vagy elengedhetetlen volt a működéshez. Ez a kollektivizálás előtti önellátó paraszti gazdaságok esetében a hagyomány, a magyar agrármodellben a szervezettség, (ami a termelésre és az értékesítésre egyaránt vonatkozott), az SZÖSZ esetében pedig az életmód iránti elhivatottság volt. Ezen kívül látható, hogy a kulturális és társadalmi tőke mértéke mindhárom esetben magas, bár felhalmozási és működési szintere eltérő.

Az **elméleti alapnál** a szegénység jelenségének multidiszciplináris értelmezési szemszögei, ezeken keresztül a kapcsolódó jelenségek magyarázata történt. A **makrokörnyezet** releváns elemeinek ismertetése után az önellátó gazdálkodás, annak értelmezési kerete és **sikeres működési példái** kerültek bemutatásra. Ezek a példák nem a rurális mélyszegénység támogatásának céljából valósultak meg. Ezek **összekapcsolására** a következő fejezetekben kerül sor, amely egyben a dolgozat fő irányvonala is. Ezekben olyan programokkal és kezdeményezésekkel fogok foglalkozni, amelyek a **rurális mélyszegénység támogatását**, (hosszú távú célként a támogatott körből való kikerülését) **önellátó gazdálkodás megvalósításával** kívánják elérni. Az előző fejezet igazi célját akkor fogja elérni, amikor ezekkel támogatási programokkal kerülnek összehasonlításra az itt felsorakoztatott és rendszerezett példák.

5. MÓDSZERTAN

A kutatás során a **deduktív és induktív logika egyfajta keverékét** alkalmaztam. Gyakorlatban ez úgy történt, hogy a kutatási kérdések megválaszolását (és megfogalmazását is) logikai elméletek felállításával kezdtem, majd ezekhez kerestem szakirodalmi fogódzókat, illetve ezzel párhuzamosan elkezdtem az empirikus kutatást is. Ekkor még szekunder források segítségével vizsgáltam konkrét programokat. Minél szélesebb körű szakirodalmi és szekunder ismeretekre tettem szert, annál több olyan elem vált láthatóvá, amely további logikai irányvonalak elindítását tették szükségessé. A teljes körű elemzés érdekében az **elméleti háttérrel több diszciplína felé** is ki kellett terjesztenem, amelyekre ezek után tudatosan kerestem **gyakorlati példákat**. Emellett végig törekedtem arra, hogy nyitott maradjak a problematika eddig nem vizsgált, időközben előkerülő értelmezési aspektusainak irányába is. Ez azt eredményezte, hogy a folyamat **fordítva is elindult**, azaz az empirikus kutatás során olyan **szabályszerűségek** váltak láthatóvá, amelyekből újabb **elméleti következtetéseket** tudtam levonni. Itt kapcsolódtak be a kutatás irányvonalába az induktív logikai elemek. A szakirodalmi áttekintés és a másodelemzés után a primer adatgyűjtés következett. Ennek elvégzésére a **kvalitatív módszereket** tartottam legalkalmasabbnak.

Az információk összegyűjtése félig strukturált, személyes és telefonos interjúk, valamint fókuszcsoport-vizsgálatok segítségével történt. Kérdőíves felmérést az ökotanyák vizsgálatakor végeztem. Meghatározónak találtam az interjúalanyok meglátásait, véleményét, amelyek alapja szakértelmük illetve tapasztalataik voltak. Sok esetben ők is újabb elemzési nézőpontot vetettek fel számomra. Kiemelten három programot vizsgáltam meg, nevezetesen Katymár település példáját, ami a **szociális földprogrammal** kapcsolódik össze, a **Minden Gyerek Lakjon Jól!** Alapítvány támogató kezdeményezését, melyben 13 település és egy támogatott család vonatkozásában készítettem interjúkat, illetve a **Tandem** nevű egyházi szervezésű integrációs program Kunszentmártoni példáját, ahol a program menedzsmentjének két tagjával sikerült fókuszcsoport-vizsgálatot készítenem. A kvalitatív módszerek alkalmazását a primer adatgyűjtés során végig indokoltnak találtam, azonban időközben számos ehhez kapcsolódó módszertani nehézséggel kellett szembesülnöm.

Problémaként merült föl, hogy a téma rendkívül szerteágazó, a rendelkezésemre álló kutatási idő viszont korlátozott. További nehézséget jelentett saját társadalmi tőkém korlátozottsága, így interjúkat legtöbb esetben csak a programgazdákkal, tudtam készíteni. Sajnos a „hólabda módszer” sem tudtam alkalmazni, mert a támogatottak elérhetőségét nem

tudtam megszerezni, így nehézséget okozott a programok és kezdeményezések ilyen szemszögből történő vizsgálata is.³⁸ Tisztában vagyok azzal is, hogy a programgazdák többsége motivált arra, hogy elsősorban a programok előnyeit hangsúlyozzák, főleg, ha annak ők a kidolgozói, így sokszor nehézséget okozott az esetlegesen felmerülő gondok, vagy alapvető hiányosságok feltérképezése az egyes programok kapcsán. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az elméleti megalapozottságú, célzott kérdéseknek, a rendelkezésemre álló és időközben rendelkezésemre bocsátott szekunder forrásoknak, illetve interjúalanyaim lelkiismeretességének és segítőkészségének köszönhetően³⁹ hasznosítható eredményeket kaptam. Módszertanilag a legnagyobb nehézséget a Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezés értékelése jelentette. Erre majd részletesen is ki fogok térni az ezzel foglalkozó alfejezetben.

A támogatottak oldalán jelentkező hiátust úgy próbáltam pótolni, hogy fókuszcsoport vizsgálatot készítettem egy a dóci⁴⁰ tanyavilágban élő, nyolcgyermekes, mélyszegény családdal, akikkel már korábban, a kutatástól teljesen függetlenül sikerült bizalmi kapcsolatot kialakítanom. Ezt a társadalmi tőkét igyekeztem felhasználni akkor, amikor arra kértem őket, hogy az egyes programokat és kezdeményezéseket értékeljék saját szemszögből. Mivel nem voltam számukra ismeretlen, és tisztában voltak a csoportos interjú céljával,⁴¹ valamint semmilyen állásfoglalás mellett nem volt érdekeltségük, úgy gondolom, sok hasznos információra tettem szert az ő segítségükkel is.

Tisztában vagyok azzal, hogy időbeli, anyagi és kapcsolati tőkém korlátai miatt az empirikus kutatásom nem tekinthető teljes körűnek. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy mégis sikerült olyan értékelhető összefüggéseket találnom, amelyek további kutatómunkák hatékony kiindulási alapjául szolgálhatnak, és ha korlátozott mértékben is, de alkalmasak lehetnek egyes tudományos következtetések levonására és a kutatási kérdéseim megválaszolására. A további módszertani elemekre a konkrét programok bemutatásakor térek ki.

³⁸ További gondot jelent, hogy amennyiben kiadják egyes támogatottak elérhetőségét az valóban reprezentálja – e a sokaságot, vagy csupán a legsikeresebb eseteket.

³⁹ Elsősorban a katymári szociális földprogram és a kunszentmártoni „Tandem” kapcsán.

⁴⁰ Kisteleki járás

⁴¹ Tudták, hogy TDK dolgozathoz készül, és nem szolgál semmiféle politikai vagy gazdasági célt.

6. A RURÁLIS MÉLYSZEGÉNYSÉG SZÁMÁRA NYÚJTOTT, ÖNELLÁTÁST ÖSZTÖNZŐ TÁMOGATÁSOK

Ebben a fejezetben a kutatási téma fő irányvonalának elemzése történik. Ahogy arról már korábban szó volt, három támogatási programmal foglalkozom, név szerint a szociális földprogrammal, a Tandem-program kunszentmártoni példájával és a Minden Gyerek Lakjon Jól! Alapítvány önellátást ösztönző támogató tevékenységével. Bár a programok mindegyikében ugyanaz a központi elem, a megvalósítás módja és az elért eredmények mindhárom esetben eltérőek. A célom az, hogy az elméleti alap és a fenti példák segítségével az eltérő hatások tudományos szempontból is értelmezhetőek legyenek.

6.1. Szociális földprogram – Katymár példája

A rendszerváltás után a vidéken jelentkező válságos helyzet orvoslására vetődött fel először 1991-ben egy olyan program megvalósítása, amely a méltányosság mellett a hatékonyságot is szem előtt tartva nyújt lehetőséget a mélyszegénységből való kilábalásra a térségben élő rászorulóknak számára.⁴² A programhoz kapcsolódó fő szakmai koncepció az volt, hogy a munkanélküliség és a területi egyenlőtlenségek által leginkább sújtott településeken egy olyan szociális támogatási metódus szükséges, amely úgy biztosítja a megélhetést, hogy abban a támogatottak is aktívan közreműködnek (Bartal 2001). A program eredetileg állattenyésztést és növénytermelést elősegítő támogatásokat nyújtott, elsősorban a rászorulóknak önellátásának biztosítása céljából. Később ez kibővült egyéb mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó szolgáltatásokkal, melyet már nem csak a támogatottak vehettek igénybe, hanem a település többi lakosa is. A program egyik sajátossága, hogy a források elosztása és felhasználása is decentralizáltan történik, a gyakorlatban az önkormányzatok vezetésével. Ebből következik, hogy településenként eltérő módon valósult meg a program.

Maga a program is változásokon ment keresztül. Az induláskor kísérleti jelleggel mindössze három település vett részt.⁴³ A minisztériumi támogatást „bottom-up” szerveződések (főleg családsegítő szolgálatok) segítségével osztották szét. A kötelezettségek és jogosultságok még nem teljesen voltak tisztázottak az induláskor. 1995-től extenzív

⁴² A Népjóléti Minisztérium Válságkezelő Programok Irodájának irányításával került sor a program kidolgozására (Rácz – 2013)

⁴³ Sarkad, Tiszabecs, Rozsály

fejlődés vette kezdetét. A források jelentősen nőttek, a támogatott települések száma is folyamatosan növekedett. A kilencvenes évek végén újra átdolgozásra került a program. A cél nem a támogatottak rendszerben tartása, hanem a támogatottak köréből való kikerülés elősegítése volt. Megyénként területi menedzser szervezetek, érdekképviselők alakultak. 2004-től a támogatások drasztikus csökkenése figyelhető meg, mivel a programot nem sikerült beilleszteni az uniós csatlakozással megnyíló támogatási rendszerbe. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program harmadik tengelyében is helyet foglalt volna, de végül kikerült a Brüsszelbe továbbított anyagból. 2010-től az önellátás kiépítése mellett közfoglalkoztatást ösztönző elemek is megjelentek a programban (Rácz 2010).

A szociális földprogram jelenleg is működik. A legutóbbi, 2014-es pályázatot az Emberi Erőforrás Minisztériuma írta ki. Három területen lehet pályázni az önkormányzatoknak vagy önkormányzatok által létrehozott szociális célú közhasznú szervezetek (A, B és C komponens). A Közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó szociális földprogram elnevezésű alprogram keretében a nyilvántartott álláskereső munkavállalását (A komponens), az Eszközbeszerzési- és fejlesztési alprogram keretében a mezőgazdasági termelést is folytató szervezetek piacra jutását elősegítő eszközök fejlesztését (B komponens), míg a Kertkultúra és kisállattartási alprogram keretében a résztvevők saját háztartásgazdaságuk, kertkultúrájuk művelésében történő munkatapasztalatának kialakítását elősegítő projektekre lehet támogatást igényelni (C komponens).⁴⁴

Összefoglalva, a szociális földprogram egy aktív, állami szociálpolitikai eszköz, amely figyelembe veszi a helyi erőforrásokat, helyi jellegzetességeket. A működés irányítása, az elosztás, a kötelezettségek és jogok meghatározása decentralizáltan, az önkormányzatok irányításával történik. Épp emiatt a földprogramok a gyakorlati megvalósítás és az eredmények tekintetében is meglehetősen heterogén jelleget mutatnak. Fontos kérdés, hogy a programban való részvételnek van-e hosszú távú hatása a támogatottak gazdasági vagy társadalmi státuszára, mobilitási lehetőségeire, vagy jólétére. Erre nehéz választ adni, hiszen sok település esetében még nem működik olyan régóta a program, hogy annak országos szinten, gazdaságilag is mérhető eredménye legyen. Az, hogy valami pozitív irányú változás elkezdődött, legelőször csak helyi szinten, a támogatottakkal közvetlen kapcsolatot tartók számára és rendszerint nem gazdasági eredményesség képében válik láthatóvá.

Jelenleg elmondhatjuk, hogy sajnos a szociális földprogramok nem váltották ki a vidéki szegénység hagyományos pénzbeli segélyezését. A működés során is felmerültek problémák.

⁴⁴ Forrás: http://www.emet.gov.hu/felhivasok/szocialis_foldprogram2/

Sok esetben a helyi hatalmi viszonyok határozták meg a programok működését. A rászorultság elve sok esetben felpuhult, a támogatottak kiválasztása előfordul, hogy szubjektív döntés eredménye (Rácz 2013). Másik probléma az önkormányzatok kockázatkerülő magatartása. A támogatottak sokszor csak egy vagy két munkafázisban vesznek részt (jellemzően betakarítás), otthoni termelésre nem biztosítanak lehetőséget. Pénzbeli juttatásokat kapnak ugyan, de termelési tapasztalatokra nem tudnak szert tenni (kulturális tőkéjük nem tud gyarapodni). Hiába hatékonyabb gazdasági szempontból a rendszer annál, mintha otthon termelnék meg szükségleteiket, hosszú távon az utóbbi hatékonyabb eszköze lehetne a támogatási körből való kikerülésnek és egyéb jóléti tényezőknek. Kulturális tőkéjük mellett a társadalmi tőke felhalmozása is korlátozva van. A programok gyakran zárt rendszerként működnek, az alprogramok között nincs átjárás. Az intenzív közösségépítés elmarad, a kapcsolatok reciprocitáson alapulnak, a programból való kikerülés esetén pedig leépülnek. A piaci szereplőkkel is általában az önkormányzat tartja a kapcsolatot, a támogatottak itt sem tudnak társadalmi tőkére, tapasztalatokra szert tenni.

A földprogram általános bemutatása után egy konkrét település esetpéldáján keresztül szeretném további következtetéseimet levonni. Katymáron a megvalósításának egy speciális, és saját megítélésem szerint sikeres formáját találtam.⁴⁵ Több oka is van annak, hogy ezt a települést választottam. Egyrészt a település halmozottan hátrányos helyzetű, a mélyszegénység okozta problémákkal az itt élők napi szinten szembesülnek. A magyarországi agrártelepülések rendszerváltás utáni kálváriáját is jól reprezentálja Katymár. Másrészt a településen megvalósult programokkal kapcsolatban rendelkezésünkre állnak korábbi vizsgálatokból származó, hiteles szekunder források is.

Katymár többszörösen hátrányos helyzetben levő település egy szintén hátrányos régióban, a Bácsalmási járásban helyezkedik el. A munkanélküliség súlyos problémát jelent, a munkanélküliek aránya több mint kétszerese az országos átlagnak.⁴⁶ A jelenleg körülbelül 2200 fős település népessége a rendszerváltás óta folyamatosan csökken és az olyan rurális térségekre országszerte jellemző problémák is megjelennek itt, mint a népesség öregedése, az aktív keresők számának folyamatos csökkenése és a képzett munkaerő elvándorlása.⁴⁷ Jelenleg a településen a legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat. A lemaradást tovább

⁴⁵ A Katymári példa esetében a település alpolgármesterével, Zélityné Vass Andreával készített személyes interjúm (2014. 09. 15.), az Innoserv Katymárra vonatkozó esettanulmánya, ehhez kapcsolódó szakemberekkel és támogatottakkal készített interjúi (2013) és Farkas Zsombor esettanulmánya (2013) volt segítségemre.

⁴⁶ Endre Pál beszámolója alapján (Katymár polgármestere) – (Innoserv interjú)

⁴⁷ 1960 körül még körülbelül 5000 fő élt itt

erősíti, hogy a település a legtöbb főútvonaltól távol helyezkedik el, továbbá 2000 és 2002 között az alacsony ingatlanárak miatt és a könnyebb megélhetés reményében az ország különböző helyeiről körülbelül 150-200 mélyszegénységben élő roma család költözött ide. Ezek a családok sem egymással, sem a település többi lakosával nem alkottak közösséget, nem tudtak beilleszkedni. Becslések szerint a lakosság 10-15 százaléka mélyszegénységben él.

A szociális földprogram 2005-ben indult Katymáron. Itt egy egyedülálló modell valósult meg, mivel egy úgynevezett „ölelkező program” indult el egy helyi célcsoport kezdeményezése következtében. A szociális földprogram egy pályázati konstrukcióban kapcsolódott össze a Biztos Kezdet programmal, melynek keretében jöhetett létre a Szivárványsziget Biztos Kezdet Gyerekház. Első körben 16 család került a támogatottak közé. Otthoni termesztésre vetőmagot, kézi szerszámokat és tyúkokat kaptak. A Gyerekházban heti két alkalommal kellett megjelenni kötelező jelleggel, ahol oktatásokon vettek részt. A szervezők és a program működtetőinek köre gyakorlatilag egy emberre korlátozódott, így a folyamatos ellenőrzés, a kapcsolattartás és a kapcsolódó szakmai tanácsadó tevékenységek megszervezése is gondot jelentett. A résztvevők kiválasztása szubjektív értékelés alapján történt. A támogatottak egy része kényszernek érezte a programban való részvételt, hiszen számukra a segélyek felvétele az aktív részvételhez volt kötve. Sokan nem tudtak élni a lehetőséggel. Az állatokat sok esetben eladták, a vetőmagokat nem vetették el, vagy ha mégis, a növényeket nem gondozták.

Az új önkormányzati vezetőség 2006-ban dolgozta át a programot. A koncepciót jónak tartották, de operatív változtatásokra volt szükség. Létrejött egy szakmai csoport, akik közösen dolgozták ki a beépítendő elemeket. Szakmaközi együttműködés jött létre a település vezetőségével, helyi pedagógusokkal, humán és pénzügyi szakemberekkel. A támogatottak körét kibővítették 38 családra, akiket a családsegítő, a pedagógusok és a védőnő segítségével választottak ki. A Gyerekház működtetésébe további két pedagógust vontak be. Heti két alkalom helyett minden nap nyitva volt. A további támogatási programokban való részvételnél előnyt élvezett az, aki rendszeresen látogatta a Gyerekházat (szülők és gyerekek együtt), továbbá ingyenes uzsonnával, gyerekprogramokkal tették a célcsoportot motiválttá. Az uzsonnát az édesanyákkal közösen készítették el.⁴⁸ 2008-ban a Biztos Kezdet programot nem finanszírozta tovább az állam, de a Gyerekházat az önkormányzat saját költségvetéséből

⁴⁸ Göcseiné Vujkov Anikó beszámolója alapján (Szivárványsziget Biztos Kezdet Gyerekház vezetője) – (Innoresv interjú)

tovább működtette, majd uniós forrást találtak, 2013-ban pedig a szolgáltatás finanszírozása bekerült a központi költségvetésbe (Farkas 2013). Az intézmény maga is önellátó élelmiszertermelésbe kezdett. A munkát a támogatottak végzik az intézmény kertjében, így gyakorlati tudásra tehetnek szert. A termékeket a közintézményeket ellátó önkormányzati konyha használja föl. A támogatottak minden évben otthoni felhasználásra igény szerint vetőmagot és haszonállatokat kapnak. A szakmai „team” rendszeresen, személyesen ellenőrzi a családokat. A támogatás kiosztása előtt felméri, hogy megvannak-e a szükséges otthoni feltételek, szükség esetén segítséget nyújtanak ennek kialakítására. A második körben azt ellenőrzik, hogy a támogatás felhasználása megfelelő módon történik-e. Az interjú során az is kiderült, hogy a támogatottak maguk is igénylik ezt. Uniós forrásokat a „Mélyszegénység program” segítségével sikerült bevonni.⁴⁹

Katymáron a Mélyszegénység program olyan helyi szakemberek menedzselésével működik, akik nagy része a korábban bemutatott programokban is részt vesz.⁵⁰ A szociális földprogrammal és a Gyerekházzal összekapcsolódva komplex módon tovább bővítették a szegénységgel kapcsolatos problémák kezelési területeit. A pályázat előkészítése előtt a célcsoport körében 80 fős kérdőíves adatfelvételt végeztek. Ebben a potenciális támogatottak képzettségi, foglalkoztatási és jövedelmi helyzetét mérték fel, ezen kívül igényeikre és szükségleteikre is rákérdeztek (Farkas 2013).

Összesen 70 család került bevonásra. A projekt fő irányvonala a gazdaprogram, ami a szociális földprogrammal együtt a támogatottak önellátó gazdálkodását, mezőgazdasági munkában szerzett tapasztalat gyűjtését ösztönzi. Ehhez képzési programok kapcsolódtak, mentorok nyújtanak segítséget. Maguk a szakemberek is folyamatos képzéseken vesznek részt. A program keretein belül, szakember által vezetett aktív közösségfejlesztés működik, ebben támogató intézmény a Gyerekház. Itt megvalósul a hátrányos helyzetű gyerekek iskolai pályafutásának segítése korrepetálásokkal, szükség esetén pszichológus segítségével, amely szintén helyet kapott a programban. Helyet kapott továbbá egy adósságkezeléssel kapcsolatos tanácsadói szolgáltatás is. A helyi intézmények között továbbra is szakmaközi együttműködés van. A programban résztvevő célcsoport tagjai között a lemorzsolódás egyáltalán nem volt jellemző.

A szakemberek belátták, hogy a település hátrányos adottságai miatt a leginkább járható út a mezőgazdasági termelés ösztönzése. Kívülről nagy valószínűséggel nem fog

⁴⁹ TÁMOP-5.1.3.-09/2-2010-0045

⁵⁰ A projekt vezetője a polgármester, szakmai vezető az alpolgármester, valamint a tagok között egy közösségfejlesztő, egy szociális munkás, egy területfejlesztő és két pénzügyes van.

érkezni befektetésre alkalmas tőke, így a belső adottságokból kell kiindulni. Ez első lépésben az önálló gazdálkodás megvalósítása a leghátrányosabb helyzetű csoportok esetében. A településen egyedülálló módon a **különböző programok komplex módon kapcsolódnak össze** egymással. Támogatják, kiegészítik egymást. Mind a támogatottak köre, mind pedig a szakértő gárda tekintetében vannak átfedések (a szakértőknél szinte teljes mértékben). A településen élő szegénység problémáját nem pusztán gazdasági eszközökkel, pénzbeli vagy természetbeni támogatásokkal igyekeznek orvosolni, hanem a háttérben olyan elengedhetetlen elemek is helyet kapnak, amelyek nem kézzelfogható módon, de mégis kulcsfontosságú szerephez jutnak. Az oktatóprogramok keretén belül a résztvevők **kulturális tőkéje nő**. A gyerekeket érintő szolgáltatások további segítséget nyújtanak a tőkefelhalmozásban a szülőkkel való együttműködés, pedagógus szakember, tanulási nehézségek leküzdése és még sok egyéb kapcsolódó szakmai segítség révén. A Gyerekház kertjében **gyakorlati tudásra** tehetnek szert a támogatottak. A **társadalmi tőke** felhalmozása is tudatos részét képezi a programnak és kapcsolódó elemeknek. Egyrészt a szakértők személyes ismeretséget kötnek a támogatásban résztvevő családokkal a rendszeres családlátogatások révén, másrészt maguk a támogatottak körében is kialakult egy erős közösség-tudat a tudatos közösségfejlesztésnek köszönhetően. A kapcsolódó elemeknek köszönhetően a programban résztvevők egyes **képességei** gyarapodnak és szabadságuk nő. Ez egyrészt az anyagi terhek mérséklése, a szolgáltatásokhoz való könnyebb hozzáférés szempontjából, másrészt a tőketípusok átváltása tekintetében jelenik meg. Ide kapcsolódik még az **önbecsülés** növekedése is, ami elsősorban a folyamatos visszacsatolásoknak, a segítve ellenőrző látogatásoknak és a személyes kapcsolattartásnak köszönhető. A programba feltételeket és ösztönzőket építettek be, amik **motiválják** a résztvevőket az előre gondolkodásra, tervezésre. A közösség értékrendjét is igyekeznek úgy kialakítani, hogy az a többségi társadalom értékrendjébe illeszkedjen.

Kétségtelen, hogy a program működése elindított olyan folyamatokat, amelyek pozitív irányba hathatnak a lokális szintű szegénység elleni küzdelemben, azonban ennek eredményei nagyon nehezen mérhetőek. Egyrészt számos olyan megfoghatatlan elem játszik szerepet, amit objektív mutatókkal nem lehet leképezni, másrészt a legtöbb tudományosan is mérhető eredmény csak évek, esetleg évtizedek múlva fog jelentkezni. Néhány olyan tényező van csupán, amelyek többé-kevésbé látható módon megszerezhetők az eredményesség szempontjából (2. táblázat).

2. táblázat A katymári szociális földprogram és kapcsolódó lokális programok hatásai a helyi mélyszegénységre

Jövedelmi helyzet	Sajnos a jövedelmi helyzetre a program nincs jelentős hatással. Ennek ellenére a kiadások csökkentéséhez hozzájárul az otthon termelt élelmiszer. Tartós munkahelyek közvetlen a programhoz kapcsolódóan nem jöttek létre, a tényleges foglalkoztatottságot nem növeli. Néhányan képesek a fölösleg értékesítésére, de nagyon messze vannak a kistermelővé válástól. Alapvetően a gazdasági tőke csak minimális mértékben gyarapodott a földprogram és a kapcsolódó projektek következtében.
Képzettség	Az iskolai végzettség és a képzettség szintje egyértelműen nő a programok kapcsán, ennek ellenére az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztatója a képzéseket elvégző támogatottaknak. Ennek ellenére a támogatottak inkorporált és intézményesült kulturális tőkéje is gyarapodott.
Lakáskörülmények	Bár a támogatottak számszerűsített jövedelme nem növekedett, az ellenőrzések után a lakáskörülmények egyértelmű javulásáról számoltak be a szakemberek.
Szolgáltatásokhoz való hozzáférés	A támogató programok fontos részét képezi a szolgáltatásokhoz való hozzáférés. A mentorok személyre szólóan segítenek a támogatott családoknak a különböző szolgáltatások hozzáféréseiben (iskolai szolgáltatások, pszichológus, pénzügyi tanácsadók, közszolgáltatások, krízishelyzetek kezelése).
Intergenerációs mobilitás	A pedagógusok és a szakemberek visszajelzései alapján, a gyerekeken számos pozitív hatás jelentkezik a program és a kapcsolódó elemek megvalósításának következtében. Ilyen a könnyebb beilleszkedés, a jobb tanulmányi eredmény, motiválhatóság. Az otthoni értékrend változás, a közösség nyújtotta biztonság, a pedagógiai és pszichológiai szolgáltatások elérése mind kedvező hatással van a szocializációjukra és kompenzálják vagy mérséklék az otthoni hátrányokat.

Forrás: Zéltyné Vass Andrea - Interjú, Farkas Zsombor - Esettanulmány (2013) – Szikra et al. – Innoserv esettanulmány (2013),⁵¹ Innoserv – interjúk (2013) alapján saját szerkesztés

Katymár példáján keresztül még egy figyelemreméltó tényező vált számomra láthatóvá. Természetesen a programban közreműködő szakemberek és a város vezetősége mellett nagyon fontos **kulcsszereplők az édesanyák.** A földprogram és az egyéb kapcsolódó projektek mindegyikében központi helyet foglal el a gyermekek támogatása. Az édesanyák

⁵¹ www.inno-serv.eu/katymar

számára viszont nem csak a szakmai tanácsadás, a képzések, vagy a közösen elkészített tízórai nyújt segítséget, hanem az, hogy van egy közösség, ahova eljárhatnak, a nők egymás között megbeszélhetik problémáikat.⁵² Ezek a problémák sok esetben hasonlóak, hiszen az anyagi gondok, az otthoni gazdálkodáshoz kapcsolódó kérdések, a kisgyermek nevelése mind közös pont a Gyerekházat látogató támogatottak életében. Így elindulhatott a szervezett kereteken kívül egy spontán társadalmi tőke felhalmozás, aminek legfontosabb szereplői az édesanyák, és amely véleményem szerint erősebb kötelékké válhat, és a programokon kívül is tovább működhet. Természetesen a tudatos közösségépítés is hasznos lehet (közös képzések, tréningek, közös munka, rendezvények, ünnepek stb.), és megkönnyítheti a spontán közösségépülést is, mégis nagyobb eséllyel maradhat fenn egy többé-kevésbé spontán létrejövő közösség a programokon kívül, hiszen ezek a közös pontok a szakértők által szervezett kereteken kívül is meglesznek.

Az eredmények alapján látható, hogy Katymár esetében messze **többről van szó, mint az önellátó háztáji gazdálkodásról**. Ez csak az a tevékenység, ami köré csoportosítva láthatóvá válnak azok a korlátozó tényezők, amelyek tulajdonképpen reprezentálják a lokális szegénység helyi problémáit. A program tulajdonképpen ennek orvoslására jött létre. Bár az interjú során kiderült, hogy az aktív résztvevők közül volt, aki ennek köszönhetően került ki a segélyezett köréből, továbbá a háztáji termelés túlnyomórészt működik, első lépésként úgy gondolom, hogy **nem beszélhetünk tisztán gazdasági értelemben vett eredményekről**. Ez elsősorban a makrokörnyezeti elemeknek tudható be, amelyeken a helyi döntéshozók nem, vagy csak korlátozott mértékben tudnak változtatni. A **támogatottak szubjektív jólléte szempontjából viszont jelentős eredmények születtek**, ami véleményem szerint jótékony hatással lesz a jövő generációjára is. A megvalósítás eredményei a **komplexitásnak**, a szakmaközi együttműködésnek, és a probléma számos nézőpontból történő **(multidisziplináris) megközelítésének** és orvoslásának köszönhetőek. Biztató, hogy a támogatottak közösséggé szerveződtek és az is biztató, hogy önként vesznek részt a különböző kapcsolódó projekteken. Tradíció (nagyon sok hátrányos helyzetű család városokból települt ide), és elhivatottság híján a munkájukat hivatásként végző szakértők általi, helyi sajátosságokat figyelembevevő **szervezettség** vált a program megvalósításának fő mozgatórugójává.

Felvetődik a kérdés, hogy **mennyire fenntartható**, vagy fejleszthető a jelenlegi állapot (újabb támogatottak bevonása, további kapcsolódó projektek, szolgáltatások bővítése). A

⁵² Martonné Kökény Nikolett (3 gyermekes édesanya, támogatott) beszámolója alapján (Innoserv interjú)

település jelenleg erősen **külső támogató forrásokra van utalva**. Az önkormányzat gazdasági tőkéje a földprogramnak köszönhetően nem gyarapodott és rövidtávon valószínűleg nem is fog, hiszen a programban résztvevők főleg saját fogyasztásra termelnek. A támogatottak szempontjából egyértelmű pozitív, de **elsősorban nem gazdasági hatások** figyelhetők meg. A gyermekekkel történő intenzív foglalkozás, a szülők kulturális tőkéjének növekedése és a szolgáltatásokhoz való könnyebb hozzáférés jó eséllyel egy **kevésbé kiszolgáltatott generációt** nevel ki. Úgy gondolom azonban, hogy a település jelenlegi helyzetét figyelembe véve ez a generáció valószínűleg Katymáron kívül fog magának munkát találni, ami további elvándorlásokhoz, a település fokozódó elnéptelenedéséhez vezethet a jövőben. A település vezetősége ennek tudatában van és elindult olyan jövőbeli tervek kidolgozása (szociális bolt, szociális szövetkezet, helyi vállalkozásfejlesztés, gazdasági együttműködő hálózatok), ami belső források megteremtéséhez nyújt lehetőséget, ezáltal mérsékli Katymár külső forrásoknak való kiszolgáltatottságát.⁵³ Ezek hosszú távú tervek és sok a bizonytalanság, azonban véleményem szerint első lépésként elengedhetetlen a településen nagy arányban élő deprivált rétegek egyéni tőkéik és képességeik gyarapodását, szubjektív jólétük növekedését, jövőre orientált gondolkodásmódjuk kialakulását integrációjuk szolgálatába állítani. Ez úgy gondolom Katymáron mindenképpen elkezdődött a komplex és átgondolt programoknak köszönhetően.

6.2. Tandem – „SEGÍTS MAGADON... rászoruló családok önfenntartóvá válása a kunszentmártoni Szent Márton Plébánián”

Az előző fejezetben egy állami kezdeményezésre induló program került bemutatásra. A Tandem program egyházi kezdeményezésű, 2014-ben az Esélyegyenlőségi Díjra javasolták. A kutatásban felhasznált információkat pályázati anyagok tanulmányozásával és a program menedzsmentjével készített fókuszcsoport-vizsgálat alapján gyűjtöttem össze.⁵⁴ A pályázat kiírója az Ökumenikus Fejlesztési Alap, helyi megvalósítása pedig a kunszentmártoni Szent Márton plébánia irányításával történik. A kunszentmártoni projekt a Tandem program „B”

⁵³ Interjú: Zélityné Vass Andrea (alpolgármester)

⁵⁴ A Tandem programról teljesen véletlenül értesültem nem sokkal a dolgozat leadási határideje előtt. Tisztában vagyok azzal, hogy célszerű lett volna a programot megvizsgálni a támogatottak oldaláról is, de ilyen rövid idő alatt sajnos nem tudtam megszervezni ezeket az interjúkat. A program ennek ellenére úgy gondolom figyelemreméltó, és olyan specifikus elemeket tartalmaz, amelyek bemutatása értékes többletet ad a kutatási téma tudományos elemzéséhez, így bár muszáj szem előtt tartani a kutatás hiányosságait, mégsem akartam, hogy emiatt az egész program bemutatása kimaradjon a dolgozathoz.

komponensében kap helyet, amely a szociális gazdasági típusú programok előkészítő tevékenységei köré szerveződik. 2013 októberében a plébánia Karitászt vezetője, a családsegítő szolgálat szakembereivel és a Cigány Nemzetiségi Önkormányzat elnökével közösen 12 roma családot választottak ki a programban való részvételre, akikkel a plébánia együttműködési megállapodást írt alá. A lehetőségek és körülmények figyelembevételével az önellátó élelmiszertermelés tematikája köré szervezték a programot. Korábban is szervezett a plébánia vetőmagosztást, de a visszajelzések minimálisak voltak, nem követték nyomon az eredményeket.

Eredetileg 70 résztvevőt szólítottak meg, de amikor kiderült, hogy ez a projekt nem csupán természetbeni támogatást jelent, hanem komoly kötelezettség és elfoglaltság is jár vele, 12 család maradt. A családok mindegyike halmozottan hátrányos helyzetű, mélyszegénységben él. A résztvevők nagycsaládosok, ahol a szülők munkanélküliek, vagy alkalmi közmunkából élők, akik napról napra anyagi gondokkal küzdenek, gyermekeiknek nem tudják biztosítani az iskolai előmenetelükhöz szükséges feltételeket. A résztvevők alacsony iskolai végzettségűek, fokozottan deprivált helyzetben vannak. A menedzsment a helyi plébános vezetésével hivatásszerűen, ingyen végezte munkáját. Munkájukat felkért szakemberek segítették. Két agrármérnök, egy családsegítő és egy munkaügyi szakember segédkezett az elméleti és gyakorlati tudás átadásával.

Ősszel és a téli hónapokban intenzív képzés és különböző tréningek valósultak meg. Személyiségfejlesztő tréningek, munkaügyi ismeretek és intenzív növénytermesztési és állattenyésztési ismeretekhez jutottak a résztvevők. Tavasszal egy magánszemély által felajánlott 2000 négyzetméteres kísérleti konyhakertben a résztvevők gyakorlati tudásra is szert tehettek. Ezen kívül a családok otthoni portáján baromfi ólat építettek, ahol 5 tyúk tartására kaptak lehetőséget. Ezt 25 kg takarmánnyal egészítették ki. A szakemberek és a menedzsment a képzések mellett a családokat rendszeresen látogatták, kérdéseikre válaszoltak, problémáikat közös erővel próbálták megoldani. A tapasztalatok alapján a családok a látogatások során, személyes környezetükben megnyíltak, problémáikról őszintén beszéltek (drog, betegség, családon belüli erőszak). A támogatottak és a plébánia dolgozói között bizalmi kapcsolat alakulhatott ki. A közösségi kertben a családok minden munkafolyamatban közösen vettek részt. A programon kívül otthoni vetőmag és baromfiosztásra is sort került. A Tandem projektben résztvevők kimagaslóan jobb eredményeket produkáltak az ellenőrzések során a többi támogatott és korábbi

teljesítményükhöz képest is.⁵⁵ A gyakorlati oktatás mellett tavasszal egy 50 órás reintegrációs tréningen is részt vett a csoport.

A résztvevők ellenőrzése egy pontozásos módszer alapján történt. Pontozták az aktivitást, a képzések látogatását, a munkához való hozzáállást (pontosság, szorgalom). Ezeket a pontokat rendszeres időközönként összesítették és ennek arányában részesülhettek a közös konyhakertben megtermelt élelmiszerből. A pályázat kiírója egy 60%-os teljesítményminimumot is meghatározott, amelynek minden résztvevő megfelelt.

A résztvevők kezdtek közösséggé formálódni. A közösségi munkában, legtöbb esetben az egész család részt vett, az elméleti képzések idejére gyerekefelügyeletet biztosítottak. Mivel a Katolikus Egyház volt a program lebonyolítója, így a hitélet is kezdett egyre aktívabbá válni, ami a mai napig tart. A rászorulóknak belső motivációt kezdtek érezni a sikeres részvételre, és az élet egyéb területein is kezdték beépíteni ezt. A cigányság kultúrájában a vallásosság és a misztikumokban való hit gyakran helyet kap ezért különösen fogékonyak voltak erre.⁵⁶ A keresztelesek száma megszorodott, élettársi kapcsolatban élők házasságot kötöttek. A családok mindegyike házszentelést kért a helyi plébánostól. Kialakult egyfajta közösség, amely önmagát is képes volt ellenőrizni. A tagok egymást segítették, motiválták. A közösségi preferenciák közé beilleszkedett a programokban való aktív részvétel, a szorgalom és a megbízhatóság. Interjúalanyaim szerint kialakult egyfajta tulajdonosi szemlélet a résztvevők többsége között. Látták a munka eredményét, felelősséget éreztek érte. Azoknál, ahol ez a pozitív hatás nem jelentkezett, a magánéleti problémák tehetők elsősorban felelőssé, de ez csak két családot érintett. A program 2013 ősztől, fél éven keresztül tartott. A megvalósítók alapvetően eredményesnek tartják a programot és idén is benyújtották pályázatukat a program folytatására. Emellett a közösségépítés egyházközségi keretek között tovább folytatódik. Problémaként említették viszont, hogy az önkormányzati intézmények nem működnek együtt. A közmunkaprogram képzései például ütköztek a Tandem képzések egy részével.

Úgy gondolom, hogy a program erőssége mindenképp az, hogy a résztvevők **kulturális tőkéjét** tudatosan, képzett szakemberek segítségével igyekeznek növelni, valamint a menedzsment lelkiismeretessége, tenni akarása és a lokális szegénység problémáinak átlátása. Nagyban hozzájárult a menedzsment felkészültségéhez, hogy évek óta foglalkoznak a lokális szegénység problémáival, helyi akciók szervezésében és lebonyolításában

⁵⁵ Közben a programon kívül is osztott vetőmagot a plébánia

⁵⁶ Kovácsné Szabó Katalin (a menedzsment egyik tagja, a program helyi felelőse)

rendszeresen részt vesznek. Pozitív elem itt is a gyakorlati tudás megszerzésére nyújtott lehetőség és az, hogy sok esetben az egész család részt vesz ebben. A **társadalmi tőke** felhalmozása a közösségi munka és a vallás jelenléte miatt ez részben spontán módon történik. A program további erőssége, hogy a hit és a **vallás** egy olyan motivációs és erkölcsi keretet biztosít a projektnek, ami tovább erősíti a pozitív hatásokat. Ez jelentős szerepet játszik abban, hogy a projekt befejezése után is fennmaradhasson a motiváció és a közösség.

Ennek ellenére mégis muszáj megemlíteni a gyengeségek között, hogy a projekt gyakorlatilag egy bő fél éves periódusra szól. Úgy gondolom, hogy a tartós eredmények egyik kulcsmotívuma pont a hosszú távú, folyamatos és személyes kapcsolattartás, amelyben jelentős szerepe van az egyházközösségnek és a Karitász szervezetnek. A projekt másik gyengesége, hogy csak olyanokhoz jut el, akik eleve mutatnak valamilyen hajlandóságot a deprivált helyzetből való kitörésre. Az, hogy csupán 12 résztvevő írta alá a szerződést kiválóan reprezentálja a szegénység **jelenre orientált habitusát**. Úgy gondolom olyan kézzelfogható motiváló tényezők beépítése is segíthetné a részvételi hajlandóságot, amely jobban igazodik a deprivált csoportok **szubjektív szükségleteihez**. Persze ebben az esetben a lemorzsolódások elkerülése és a folyamatos teljesítési szint fenntartása még több szervezést és befektetést igényelne.

Lehetőségek elsősorban a vallás nyújtotta motiváló erő mögött rejlenek. A nagyon mély vallásosság önmagában is képes növelni a szubjektív boldogság érzését, de egy hitközösséghez való tartozás útján létrejövő társadalmi tőke is szubjektív jóllét növelő hatással bír (Kékesi 2006).

A sikerességet elsősorban itt is külső, **környezeti hatások** fenyegethetik, hiszen például munkalehetőség még nem lesz több attól, hogy valaki sikerrel részt vesz egy ilyen programban, emellett meg kell még említeni a **családon belüli problémákat**, amelyek sok esetben felülírják a projekt szervezetségét és a támogatók segíteni akarását.

Gazdasági eredményesség szempontjából egyelőre itt sem értek el kimagasló sikereket. A programban résztvevők jövedelme nem emelkedett jelentős mértékben. A szervezők hosszú távú céljai között itt is van egy szociális szövetkezet létrehozatala, ami némileg növelheti a gazdasági eredményességet, valamint a bemutatott program alapul szolgálhat a megvalósításban. Ebben a programban is a legjelentősebb elem a tervezés, megvalósítás és monitoring során tanúsított **szervezettség**, de mivel Kunszentmárton hosszú idő óta agrártelepülés **kis mértékben helyet kap a tradíció**, és bár nem a környezettudatos,

vegyszermentes életmód a motiváló erő, hanem a vallási közösséghez való tartozás, mégis helyet kap a program során felszínre jövő **elhivatottság** érzése is.

Az eddigi programok lokális keretek között működő, gondosan kidolgozott, szervezett módon megvalósuló, folyamatosan ellenőrzött tevékenységek köré szerveződtek. Közös pont, hogy nem csak a gazdasági dimenziókat vették figyelembe, hanem a kapcsolódó elemek segítségével a mezőgazdasági termelésen túllépve egyéb képességek fejlesztését is célként tűzték ki. A következő fejezetben bemutatott kezdeményezés nem lokális szinten valósul meg, hanem egy egész országra kiterjedő támogatási akcióról van szó. Lokális szinten, nem kötelező jelleggel, az önkormányzatokra bízják a program köré szerveződő hatékonysági feltételek előteremtését.

6.3. Minden Gyerek Lakjon Jól!

A Minden Gyerek Lakjon Jól! civil kezdeményezést a média a legismertebb mélyszegénységben élő családokat segítő, önellátó gazdálkodást ösztönző tevékenységgé tette Magyarországon. A dolgozat témájának aktualitását is elsősorban ez a kezdeményezés adta.⁵⁷ A forrás főleg civil adományokból származik. A kezdeményezés életre hívója Hegedűs Zsuzsa szociológus volt 2010-ben. Kezdetben csak ételosztást szerveztek a gyerekeknek. Hegedűs Zsuzsa külföldi tapasztalataiból és a magyar agrármodell példájából kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a társadalom periferiáján élő gyerekek alultápláltságát leghatékonyabban mini háztáji gazdaságok életre hívásával lehetne mérsékelni⁵⁸ 2011 óta folyamatosan oszt az alapítvány vetőmagot és haszonállatokat (kacsát, csirkét, nyulat és ott, ahol az önkormányzat vállalja a takarmányozás segítségét, sertést). Az önkormányzatokat az alapítvány keresi fel. Ezek 5000 fő alatti lakossal rendelkező települések önkormányzatai. A támogatás feltétele, hogy a családok gyermekvédelmi támogatásra jogosultak legyenek. Az alapítvány az adományok sorsát személyesen általában nem ellenőrzi, azonban az interjúk során megtudtam, hogy az önkormányzatoktól 2012-ben és 2013-ban is kért visszajelzést. A támogatott települések, így a támogatott családok száma is 2011 óta folyamatosan csökken. Ez minden évben az összegyűjtött összeg függvénye, amit elsősorban a média általi kommunikáció befolyásol.

⁵⁷ Lásd: Bevezetés

⁵⁸ Interjú: 2013. május 24. (TV2)

Az empirikus kutatás elvégzése közben számos nehézségbe ütköztem. A kezdeményezést három szemszögből szerettem volna megvizsgálni. Első körben az alapítvány, második körben az önkormányzatok, harmadik körben pedig a támogatott családok szemszögéből. Sajnos az **alapítvány** többszöri, több csatornán történő megkereséseimre sem reagált. A kezdeményezés az ország legkülönbözőbb helyein fekvő településeit érintette, mégsem áll rendelkezésünkre olyan összesítő statisztika, ami az értékelést segíthetné,⁵⁹ így ilyen jellegű információkat csak a megjelent médiatartalmakból és a kezdeményezésben részt vevő önkormányzatoktól tudtam gyűjteni.

Az **önkormányzatok szemszögéből** történő bemutatáshoz kapcsolódó kutatás során jártam a legnagyobb sikerrel. Két településen készítettem személyes interjút. Bakson és Balástyán sikerült az adományosztás helyi lebonyolításában résztvevő felelősökkel beszélni. A kutatás következő irányvonalát a program kapcsán megjelent internetes cikkek adták. Ezek nem tudományos jellegű munkák, így a cikkekben szereplő települések önkormányzatait felkerestem és telefonos, félig strukturált interjút készítettem a kezdeményezésben részvevő felelősökkel. Három ilyen településsel foglalkoztam. Név szerint: Szendrőd, Rozsály és Ároktő voltak ezek.⁶⁰ Mivel az alapítvány honlapján szerepelnek azok a települések, akik a kezdeményezésben részt vettek, szűrőpróba szerűen 12 települést választottam ki a 2013-as listáról. A 12 kiválasztott település közül 8 esetben tudtam interjút készíteni. Ez a két személyes interjút és a három cikkekben szereplő települést is figyelembe véve, összesen 13 önkormányzat képviselőivel készített interjút jelentett.

Az interjúk során a következő dolgokra kérdeztem rá: Mik a helyi tapasztalatok az akcióról, mennyire tartják sikeresnek, vagy sikertelennek, milyen okok állhatnak mögötte? Milyen kapcsolódó szolgáltatást nyújtott az önkormányzat illetve a helyi érdekeltségű szervezetek? Milyen módszerrel és alapossggal ellenőrizték a támogatottakat (egyáltalán ellenőrizték –e)? Milyen változtatásokat tartanak fontosnak? Ezen kívül a helyi közösségi és szociális viszonyokkal kapcsolatban is gyűjtöttem információkat (védőnői hálózat, családsegítők szerepe, egyéb támogatások, szegregáció...). Az interjú végén arra kértem az interjúalanyaimat, hogy a rendelkezésükre álló információk és tapasztalatok alapján még

⁵⁹ Bár az általam felkeresett önkormányzatoktól megtudtam, hogy az elmúlt két évben kért az alapítvány visszajelzést az eredményekről, sajnos az alapítványnál nem jártam sikerrel sem telefonos, sem elektronikus, sem pedig személyes megkereséssel.

⁶⁰ Szendrőlád is szerepelt, de sajnos ott nem tudtam interjút készíteni, mert időközben szinte a teljes önkormányzat személyi állománya lecserélődött, az új vezetőség pedig nem szeretett volna interjút adni.

egyszer értékeljék az akció lokális sikerességét, illetve emeljék ki még egyszer, hogy mely tényezők alapján értékelik azt sikeresnek vagy sikertelennek (szubjektív értékelés).

Az eredmények a következők lettek: Az önkormányzatok képviselői közül **négy alapvetően sikeresnek értékelte** esetükben a kezdeményezést. A vetőmag és az állatok többnyire eljutottak a támogatottakhoz, többségük tudott élni a lehetőséggel. **Hat önkormányzat tapasztalatai főleg rosszak voltak, kettő** pedig semmilyen utólagos ellenőrzést nem végzett, így az interjúalanyom **nem tudta eldönteni**, hogy a kezdeményezés eredményes vagy nem.⁶¹

Első körben a település olyan fő jellemzőit, mint a népességszám, támogatottak száma, ezek aránya, és a település földrajzi elhelyezkedése vettem össze az eredményességgel. Első tapasztalatom az volt, hogy a siker vagy sikertelenség nagyban **függött a település elhelyezkedésétől**. A hegyvidéki területeken elhelyezkedők tapasztalatai főleg rosszak voltak. Ezeken a településeken korábban bányászattal foglalkoztak, így a helyiek többsége mögött nem áll a mezőgazdasági termelés hagyománya. Ehhez sem életmódjuk, sem kulturális tőkéjük nem illeszkedik. Ezeken a településeken vagy kárba veszett az adomány jelentős része (az állatok elpusztultak, a vetőmagot nem vetették el), vagy egy, vagy két helyi lakos jóval a piaci ár alatt felvásárolta a kiosztott adományokat a támogatottaktól.⁶² A települések nagysága, a támogatottak száma és a sikeresség között nem találtam összefüggést.

Következő körben az osztott **adományok összetételéből** és az **akció lebonyolításának** szempontjából indultam ki. Mind a sikeres, mind a sikertelen települések esetében említették, hogy az **állattartással jobban meggyűlt a támogatottak baja**, mint a vetőmagokkal. Az állattartás egy magasabb forgótőkeigényes mezőgazdasági tevékenység. Problémaként említették meg, hogy ahogy a kapott takarmány elfogyott az állatokat eladták vagy levágták. Sok esetben nem volt megfelelő helye az állatoknak, ezt előzőleg nem ellenőrizték, így a téli hónapokban sok állat megfagyott. Négy helyen is megemlítették, hogy a csirkék és a kacsák eleve rossz egészségi állapotban érkeztek meg a településekre, így nem sokkal az átadás után nagy részük elpusztult. Egy településen egy héttel később érkezett a takarmány, mint az állatok, ami miatt sokan egyszerűen ezalatt az idő alatt nem etették őket.

⁶¹ Több településen is kérték, hogy ne írjam le, hogy ők rossz tapasztalatokat gyűjtöttek, mert attól félnek, hogy a következő évben emiatt kieshetnek a támogatottak köréből, így a dolgozatban csak a települések releváns jellemzői, és a felmerülő problémák név nélkül szerepelnek. Konkrét településnevet csak ott említek, ahol ehhez hozzájárultak.

⁶² Vizsláson az már adományokat hozó teherautó mögött gazdát cseréltek a háziállatok.

Emiatt is sok állat elpusztult. Amellett, hogy az állatok tartása tökeigényes, az állatok ára is magasabb a vetőmagnál, így ők gyakrabban cseréltek gazdát is. Hét interjú esetén említették, hogy az **alapítvány nem hagyott elég időt az önkormányzatoknak az adományosztás megszervezésére**. A támogatottak összegyűjtése és értesítése kimerítette a rendelkezésre álló időt, így például előzetes oktatóprogramok megszervezésére, a támogatottak körülményeinek, állattartási lehetőségeinek megvizsgálására és az alapfeltételek megteremtésére már nem volt elegendő. Három interjúalanyom úgy érezte, hogy az önkormányzatot az alapítvány megkerülte, nem biztosított lehetőséget az együttműködésre.

Harmadik körben az önkormányzatok, az általuk működtetett **szervezetek** (családsegítők, védőnői hálózat) és a **támogatottak viszonyát** vizsgáltam. Az interjúk során arra a következtetésre jutottam, hogy azok a települések teljesítettek jobban, ahol a támogatottakkal való kapcsolattartás élénkebb, a szociális háló jobban működik. Bakson a családsegítők rendszeres látogatásai, tudatos közösségépítés, az ellenőrzés kilátásba helyezése volt az előzménye az akciónak, ahol az ellenőrzések után 90 százalékos sikerességet állapítottak meg. Az ároktői önkormányzat aktív kapcsolatban van a Magyar Vöröskereszttel, akikkel rendszeres támogató akciókat szerveznek a településen. A halmozottan hátrányos helyzetű településen a rászorulókkal folyamatosan tartják a kapcsolatot. Itt az alapítványtól személyes látogatást tettek. Az akciót alapvetően sikeresnek értékelték, főleg a vetőmagosztás tekintetében, az állatokkal kapcsolatos tapasztalatok vegyesek voltak. Kömlőn a helyi baba-mama klub szervezői is segítettek a támogatottaknak. A klubot főleg rászoruló családok látogatják, közreműködik a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat is a klub működtetésében. Interjúalanyom szerint a kezdeményezés megvalósulása nagy segítség volt, főleg a növénytermesztés szempontjából. Az állattartás itt is sokaknak gondot okozott, főleg mikor a takarmány elfogyott. Nagydoboson is alapvetően jók voltak a tapasztalatok, itt a polgármester tartott a támogatottaknak rögtönzött oktatóprogramot az adományok kiosztása előtt.

Tisztában vagyok azzal, hogy a kutatásom nem reprezentatív, hiszen ehhez sokkal nagyobb mintára lenne szükség. Tovább torzíthatja a mintát, hogy Baks és Balástya, ahol személyes interjút készítettem egymáshoz közel eső, földrajzi szempontból meglehetősen hasonló település. Ezen kívül a három médiában megjelent település sem véletlenszerűen került kiválasztásra, hanem a cikkekben szereplő információkat szerettem volna pontosítani. Úgy gondolom annak is lehet torzító hatása, hogy sok önkormányzat esetében az ellenőrzést csak felszínesen tartották meg, bevallásos alapon. Egyrészt maguk a támogatottak is

motiválva voltak a pozitív értékelésre, másrészt egy interjúalanyom elmondta, hogy egyik évben sikertelennek értékelték az állattartást, majd következő évben csak vetőmagot kaptak. Mivel az alapítvány az elosztásnál ezt is figyelembe veszi, sok esetben az önkormányzatok is motiválva vannak a valósánál derűsebb eredmények kommunikálására. Ennek ellenére úgy gondolom mégis sikerült néhány problémára rávilágítani. Kutatásom célja elsősorban a minél szélesebb körű információk összegyűjtése volt, és a dolgozat témája kapcsán a felmerülő problémáknak nagyobb információtartalmat tulajdonítottam, ezért tolódott el kicsit ebbe az irányba az interjúalanyok kiválasztása is.

Az eddig bemutatott eredmények úgy gondolom, nagyon tanulságosak lehetnek, viszont az önkormányzatok csak saját nézőpontjukból tudták értékelni az eseményeket. Azonban ha hiteles képet szeretnénk kapni a kezdeményezés eredményeiről, érdemes megvizsgálni a támogatottak nézőpontjából is.

Az elemzés harmadik irányvonalát a **támogatottak szemszögéből** történő értékelés adta. Ennek kapcsán egy interjút sikerült készítenem egy olyan hátrányos helyzetű családdal, akik már második éve vannak a támogatottak között. A kutatásomnak ezt az irányvonalát nagyban segítette a módszertani fejezetnél említett, dóci tanyavilágban élő, halmozottan hátrányos helyzetű, nyolcgyermekes család tagjaival készített fókuszcsoport vizsgálat is. Ennek ellenére itt is számos módszertani nehézségbe ütköztem. A támogatottaknak már a felkutatása sem egyszerű feladat. Legtöbb esetben nem vállalkoznak az interjúra, továbbá sokszor arra motiváltak, hogy egy kívülálló számára azt kommunikálják, hogy igenis tudtak élni a lehetőséggel, vagy ha nem, az tőlük független okokra vezethető vissza. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy senki sem tudott élni a lehetőséggel (például az interjúalanyaim esetében sem), és hogy minden támogatott szándékosan félreinformálja a kutatót, csupán azt hangsúlyozom, hogy ha objektíven akarjuk értékelni a kezdeményezés eredményességét ezeket a torzító tényezőket is muszáj figyelembe vennünk.

Az első család esetében az édesanyával készítettem személyesen félig strukturált interjút. Családjával az elmúlt két évben részesültek az alapítvány támogatásából és saját bevallása szerint tudtak élni a lehetőséggel.⁶³ Előny volt, hogy közvetlen tapasztalatokkal rendelkeznek a kezdeményezésről, hátrány volt, hogy korábban nem ismertem őket, így nem volt kialakult bizalmi kapcsolat közöttünk.⁶⁴ A hat gyermekes, halmozottan hátrányos helyzetű család 2012-ben vetőmagot kapott. Termelési tapasztalattal rendelkeznek, hiszen

⁶³ A szerény lakáskörülmények ellenére a kertjük valóban szépen gondozott volt.

⁶⁴ Ez abban is érezhető volt számomra, hogy sem a nevük, sem a lakóhelyük közléséhez nem járultak hozzá.

zöldségtermesztőknél, idős embereknel gyakran vállalnak időszakos munkákat. Elmondták, hogy bár a megtermelt zöldségek mérsékelték kiadásait, élelmiszerszükségletüket azonban közel sem fedezték teljesen és értékesítésre sem jutott belőle, így továbbra is a piacon szerezték be szükségleteik nagy részét. 2013-ban a vetőmag mellé csirkéket és kacsákat is kaptak. A csirkék közül kettő sajnos már a kézhezvétel napján elpusztult, de a többi állatot felnevelték. Kiadásuk csökkent az előző évhez képest, azonban elmondásuk szerint élelmiszer szükségletük több mint felét most sem az önálló gazdálkodás eredménye teszi ki. Jövedelmi szegénységüket csak korlátozott mértékben enyhíti a mini háztáji, azonban a gazdálkodásnak egyéb hozadéka is volt. A környéken élők látták, hogy szépen gondozzák a kertjüket és gondoskodnak a háziállatokról, ezért egyre több alkalmi mezőgazdasági munkára kéri fel a családfőt. A háztáji munka elsősorban az édesanya feladata, de próbálja a gyerekeket is bevonni az önálló gazdálkodásba. Az akciót esetükben nagy segítségnek értékeli, annál is inkább, mivel elmondása szerint maguktól sose vágtak volna bele. Segített az édesanyának előre gondolkodni, rákényszerítette a családot a tervezésre.

Az önkormányzattól, családsegítőktől semmilyen plusz eszközbeli vagy képzési támogatást nem kaptak, de mivel korábban is foglalkoztak mezőgazdasági termeléssel, eszközzel és termelési tapasztalattal már az adományok kézhezvétele előtt rendelkeztek. Problémaként az jelentkezett, hogy a takarmány előteremtése sokszor nehezebbre esik a családnak. Elmondásuk szerint a környezetükben nagyon sokan nem tudtak élni a támogatással. Tudomásuk van olyan esetekről, ahol az adományokat eladták, vagy nem voltak lelkiismeretes gazdái. Egyéb konkrétumot erről nem sikerült megtudnom az interjú során.

Láthattuk, hogy interjúalanyaim rendelkeztek a gazdálkodáshoz szükséges **kulturális tőkével**, és a megfelelő eszközökkel. Véleményem szerint ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy tudtak élni a támogatás nyújtotta lehetőséggel. A gazdálkodás közvetlen módon csak nagyon korlátozott mértékben növelte **gazdasági tőkéjüket**, azonban közvetett módon mégis elindult egy erre irányuló pozitív változás, hiszen a családfő pont ennek köszönhetően kapott több munkát a környéken élőktől. Fontos még megjegyezni, hogy interjúalanyaim lakóhelye nem szegregált területen helyezkedik el. Él a környéken néhány mélyszegény család, de zömmel viszonylag jól szituált idős emberek laknak a közelükben. Számos esetben ők a családfő elsődleges munkaadói is.

Az empirikus kutatás lezárásaként a már korábban említett dóci családot kértem meg, hogy értékeljék saját szemszögükből az önellátó gazdálkodást.⁶⁵ Korábban Nyíregyházán, majd Szegeden életek, körülbelül 12 éve költöztek a szülők tanyájukra megélhetési nehézségeik miatt. Közösségi kapcsolataik a környéken élőkkel felszínesek, családtagjaik tőlük távol élnek. Az édesapa alkalmi munkákból próbálja fenntartani családját, az édesanya nem dolgozik, neveli a gyerekeket, akik közül a legkisebb még nincs 2 éves. Elmondták, hogy már a napi élelmiszerszükségletük fedezése is sokszor problémát jelent számukra. Korábban próbálkoztak önellátó gazdálkodással, kaptak vetőmagot és csirkéket is. A magok egy része kikelt, a csirkéket viszont ellopták. Gondolkodtak azon, hogy önerőből újra megpróbálkoznak vele, de eddig még mindig másra kellett a pénz. Nem biztosak abban sem, hogy rendelkeznek a megfelelő termelői tudással. A gazdálkodás eredményességét bizonytalannak tartják, mint ahogy az egész jövőt is.

Érdekes elemzési szempontot vetett fel számomra, hogy egy korábbi interjúm kapcsán, amelyet a dóci tanyavilágban élő mélyszegényekkel foglalkozó szociális szakemberrel készítettem kiderült, hogy az édesanya rendelkezik okostelefonnal és hozzá tartozó mobilinternet előfizetéssel is. Erre rákérdeztem a fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat során, mivel ez látszólag megkérdőjelezheti a család hátrányos helyzetét, és a családon belül súlyos elosztási problémákat feltételez, azonban kiderült, hogy esetükben ennek egy speciális funkciója van. Az internetelérést első ránézésre valószínűleg senki sem sorolná az alapvető, abszolút szükségletek közé. Ennek ellenére az édesanya a gyerekek ruháit, bútorokat, tankönyveket, háztartási eszközöket, élelmiszer szükségletük nagy részét az internet segítségével szerzi meg. Több mint 25 internetes fórum és hirdetési oldal aktív tagja. Vagy adományok, vagy barter formájában szerzi meg ezeket a különféle internetes közösségek segítségével. Számukra az internetkapcsolat azt az eszközt jelenti, amellyel kielégíthetik alapvető szükségleteiket, épp ezért az előfizetés minden egyéb kiadással szemben előnyt élvez minden hónapban.

Fontos tanulsága a vizsgálatnak, hogy minden család helyzete más és más. Esetükben az önellátó gazdálkodás csak nagyon bizonytalan és szűkös hozzájárulása lenne a mindennapi megélhetéshez, hiába kapcsolódik szorosan egy abszolút szükséglet kielégítéséhez (táplálkozás). Ezzel szemben az internetes kommunikáció egy nagyon produktív **virtuális társadalmi tőke** felhalmozásához vezetett az édesanya esetében, amely segítségével sokkal gyorsabban, hatékonyabban és célzottabban ki tudják elégíteni szükségleteiket.

⁶⁵ Fókuszcsoporthoz: M. Hajnalka, Sz. Zoltán

A Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezéssel kapcsolatban láthattuk, hogy az **eredményesség nagyon sok tényező függvénye** lehet. A módszertani korlátok ellenére is úgy gondolom felszínre került néhány olyan meghatározó elem, amelyek figyelembevételével a kezdeményezés hatékonysága növelhető.

Összességében arra a következtetésre jutottam, hogy **megfelelő háttértámogatások híján a lehetőség eleve csak bizonyos családok számára válik kihasználhatóvá.** Esetükben eleve adottak olyan potenciálok (termelési tapasztalat, megfelelő környezet, kitörni akarás), amelyek aktivizálásához katalizátorként járul hozzá az adomány. Azok számára, akik nem rendelkeznek ezekkel, csak nagyfokú külső szervezettség, kulturális és társadalmi tőkéjük külső segítséggel történő tudatos bővítése útján válik valódi segítséggé. Ezek hiányában nincs birtokukban az a Sen-i értelemben vett képesség, ami kimozdíthatná őket jelenlegi helyzetükből.

Tovább lehetne javítani a program operatív részét is. Logisztikai szempontból is akadnak hiányosságok (például abban az esetben, amikor a takarmány egy héttel az állatok után érkezik), illetve szorosabbra lehetne fűzni az együttműködést az önkormányzatokkal. Több időt kellene hagyni az önkormányzatoknak a felkészülésre, esetleg be lehetne vonni különböző szakembereket is. A fent említett tényezőket a 3. ábra segítségével próbáltam szemléltetni.

3. ábra A Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezés sikerességét befolyásoló tényezők (saját kutatási eredmények alapján)

Forrás: Saját szerkesztés

Hegedűs Zsuzsanna egy rádiós interjúban⁶⁶ azt mondta, hogy ha már egy család életét is sikerül megváltoztatnia a kezdeményezésnek, már megérte. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a program a média segítségével forrás oldalról működőképes. Ennek köszönhetően ez egy életképes eszköz lehetne a rurális mélyszegénység elleni küzdelemben, épp ezért én úgy gondolom, hogy az alapítvány munkatársainak vállán nagy a felelősség és a kezdeményezés minél hatékonyabb megvalósulására kell törekedni. Dolgozatomban saját korlátaim között, csak részben tudtam rávilágítani azokra az elemekre, amelyek meghatározóak a kezdeményezés sikeressége szempontjából, azonban használható kiindulópontnak tartom további kutatások elvégzése céljából. Véleményem szerint mindenképp indokolt lenne a program eredményességének az ellenőrzése és ezek alapján a tovább tökéletesítése.

⁶⁶ InfoRádió – 2013.12.23.

Következtetésemet mindenképp érdemes lenne a jövőben kvantitatív mutatókkal is alátámasztani.

A különféle programok és kezdeményezések bemutatása során végig próbáltam a kapcsolatot tartani a dolgozat elején bemutatott elméleti háttérrel. Az egyes fejezetek végén megpróbáltam ezek figyelembevételével levonni következtetéseimet, azonban az elmélet és a gyakorlati példák kapcsolatának általános összesítésére eddig még nem került sor. A következő fejezetben, a dolgozat összefoglalása kapcsán fog megtörténni ez.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

A szociális földprogram, a Tandem program és Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezés esetében is a mélyszegénységben élők önellátó gazdálkodása a központi elem attól függetlenül, hogy állami, egyházi vagy civil kezdeményezésre jött létre. Ennek ellenére mindegyik programban más helyet foglal el. A **Minden Gyerek Lakjon Jól!** kezdeményezés esetében **maga az önellátó gazdálkodás a cél**, illetve ehhez szorosan kapcsolódóan a hátrányos helyzetű gyermekek megfelelő mennyiségű és minőségű **élelmiszerhez jutása**. A **szociális földprogram** esetében már a **támogatottak köréből való kikerülés** első lépéseinek **eszközeként** értelmezik az önellátó gazdálkodást. A **katymári példa** és a **Tandem** program kunszentmártoni példája szintén **eszközként** tekint az önellátó gazdálkodásra, azonban esetükben ez csak egy olyan tevékenység, ami köré csoportosítani lehet más, olyan tevékenységet, amelyek a jövedelmi szegénységen túllépve **komplex módon** próbálják kiemelni a támogatottakat a mélyszegénységből.

Az eredmények vonatkozásában elmondhatjuk, hogy a támogatottak **gazdasági tőkéje** mindhárom esetben csak **korlátozott mértékben gyarapodott**. Nem jött létre önfenntartó gazdálkodás, az önellátás is **csak mérsékli** a családok kiadásait, alapvetően nem váltja ki a hagyományos segélyezést. A működtetés anyagi feltételei sok esetben nem adóttak, épp ezért az olyan tőkeigényesebb tevékenységek, mint például az állattartás, megfelelő segítség vagy kiegészítő kereset nélkül nehezen valósulnak meg.⁶⁷ Mivel a rurális, hátrányos helyzetű települések nagy részére jellemző, hogy a legfőbb foglalkoztató az önkormányzat, ezért az önellátó gazdálkodás sok esetben a közmunkaprogrammal egészül ki. Összességében elmondható, hogy **a programok gazdasági és fenntarthatósági szempontból mért sikeressége erősen mérsékelt**. A gazdasági befektetések és eredmények tekintetében a programok **rövidtávon deficitesek**.

Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy az erősen **mérsékelt sikeresség csak közvetlen, gazdasági szempontból mondható el és csak a rövid távú hatásokra jellemző**, a dolgozat alaptézise pedig éppen az volt, hogy nem elegendő csupán ennek a nézőpontnak a használata. Ez igaz az értékelésére is és véleményem szerint ezt indokoltá tették a kutatásom során kapott eredmények is. Eltérő mértékben ugyan, de a programok szociológiai és pszichológiai szemszögből mért pozitív hatásai nyilvánvalóvá váltak számomra. A támogatottak Amartya Sen értelmezésében vett képessége is egyértelműen gyarapodhat (és

⁶⁷ Lásd: Minden Gyerek Lakjon Jól!

számos esetben gyarapodott is) egy ilyen támogató program megvalósulása következtében, és szubjektív jóllétük is növekedhet.

Ezek az eredmények viszont nagyon **nehezen mérhetők**, és a **pozitív hatások általában hosszú távon**, akár generációkkal később jelentkeznek. Ebből következik, hogy a programok működőképességének ellenőrzése és nyomon követése is nehéz feladat. Ez leghatékonyabb módon **kis közösségek** esetében **decentralizált** módon, **személyes kapcsolattartás** révén, **szakmaközi együttműködés** segítségével valósulhat meg. Ahogy Katymár esetében is láthattuk, a programgazdák folyamatosan tartják a kapcsolatot pedagógusokkal, pszichológusokkal, magukkal a támogatottakkal és gyerekeikkel is. A Tandem program esetében is rendszeresek a családlátogatások, törekednek egyfajta bizalmi kapcsolat kialakítására. Ezek megléte esetén úgy gondolom a **hatások már azelőtt láthatóak lesznek, mielőtt azok gazdaságilag mérhetővé válnának**.⁶⁸ Tehát ezek alapján elmondhatjuk, hogy a programok, ha nem is gazdasági szempontból, de bizonyos nézőpontokból sikeresnek tekinthetők. Következő fontos kérdés, hogy mik ezek a szempontok és összességében melyek azok a tényezők, amelyek hozzájárulhatnak egy program sikerességéhez.

A **tradíció**, illetve a támogatottak esetében elsősorban a termelési tapasztalat **megnöveli a sikeresség esélyeit**, de **önmagában ez kevés**. Például Kunszentmárton is tradicionális agrártelepülés, mégsem voltak mindenki számára adottak az önálló gazdálkodás működtetésének anyagi és szellemi feltételei. Az **elhivatottság** nem úgy jelentkezik, mint az ökotanyák esetében. Itt főleg csak **motiválhatóságról** beszélhetünk, ami már a programokba való bekapcsolódás tényét is befolyásolhatja, és hiánya menetközben felléphet erős korlátozó tényezőként. A támogató programok esetében azonban ezek csupán adalékok, a kutatásaim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a **szervezettség** és a **komplexitás** az, ami a fő szerepet játssza. Egy program megszervezése esetén olyan elemeket is figyelembe kell venni, mint a támogatottak képességei, kulturális és társadalmi tőkéje, ezek fejlesztésének lehetősége, a támogatottak habitusa és szükségletei. Nem elég a jövedelmi és vagyoni korlátaik figyelembevétele. Ez egyértelműen kirajzolódik, ha a Minden Gyerek Lakjon Jól! kezdeményezést összehasonlítjuk a katymári és a kunszentmártoni példával.

A két lokális program esetében tudatosan próbálták gyarapítani a támogatottak **kulturális és társadalmi tőkéjét**. A kulturális tőke esetében beépítették az elméleti oktatás mellé a gyakorlati tudás megszerzésére irányuló tevékenységeket. Katymár esetében nemcsak

⁶⁸ Többek között ezért is tartottam indokoltnak a kutatási téma kapcsán a kvalitatív módszerek alkalmazását.

a támogatottak inkorporált kulturális tőkéje, hanem az intézményesült kulturális tőkéje is gyarapodott, hiszen a támogatták az okleveles képzéseket is. Mindkét program esetében elindult egy **spontán társadalmi tőke felhalmozás** is. Katymáron a Gyerekházat látogató édesanyák között, a kunszentmártoni példa esetében pedig a vallás segítségével vált közösséggé a támogatottak csoportja. Úgy gondolom ez már egyfajta sikerként értelmezhető, hiszen a spontán felhalmozódó társadalmi tőke jó eséllyel a program keretein kívül is működőképes lesz. Amellett, hogy a támogatottak élvezhetik a társadalmi tőke által nyújtott kedvező hatásokat (ami növeli szubjektív jóllétüket), fontos elem, hogy ez egy a többségi értékrendhez jobban illeszkedő közösség, mint a például szegregált területek közösségei.

Láthattuk azt is a különböző szegénységelméletek kapcsán, hogy közösségeknek saját normarendszerük van, amely részben az egyéni képességek összességén alapul. A mélyszegénységben élők normarendszere nem minden esetben van összhangban az adott társadalom normarendszerével.⁶⁹ Ha az egyén tartósan tovább szeretne lépni a közösség normarendszerén, közelítve az integrációs zóna "konform" rendszeréhez, képességeit ezentúl ehhez kell mérnie, ami magában hordozza a kockázatot, hogy nem tud megfelelni, önbecsülése sérülhet. Mind úgy gondolhatjuk, hogy egy háztáji gazdálkodás sikeres működtetése jót tenne a támogatott önbecsülésének, azonban akik nem a mélyszegénységben élnek egy más preferenciarendszer szerint értékelnek. A bemutatott programok azért is voltak egyedülállóak, mert amellett, hogy az **individuális képességeket is igyekeztek kiterjeszteni, egy integrált normarendszeren alapuló közösséget is létrehoztak**, amely később képes lehet önmaga szabályozására, és mindezt a többségi társadalom elvárásaihoz igazodva tudja megtenni.⁷⁰

Akár a közösségi aktivitást, akár a kulturális tőke felhalmozását nézzük, feltűnt a példák vizsgálata kapcsán, hogy a programgazdák mellett **nagyon fontos szereplők az édesanyák**. Hegedűs Zsuzsa is őket tartja a kezdeményezés kulcsembereinek. A háztáji gazdálkodás már a magyar agrármodell esetében is a család női tagjainak feladata volt, amíg a családfő dolgozott. Egyértelműen látszik, hogy a programok és kezdeményezések aktív résztvevői között nagyobb arányban szerepelnek az édesanyák. Ez úgy gondolom az életszervezési és demográfiai tényezőkön túl a motiválhatósággal is szoros kapcsolatban áll.

⁶⁹ Underclass, milió koncepció, szegénység kultúrája (Lewis)

⁷⁰ Ez a közösség persze még nagyon messze van az ökotanya hálózattól, ahol már egy hatékony és gazdaságilag is fenntartható közösségi munkamegosztás jött létre.

Két mélyszegénységben élő család sorsával sikerült megismerkednem a kutatás során. Az egyik családban hat, a másik családban nyolc gyerek nevelkedik. A szegénység pszichológiai vonatkozásaival foglalkozó fejezetben megemlített **jelenre orientált habitus** egyértelműen látszott mindkét család esetében. A jövőt bizonytalannak értékelték, épp ezért **minden jövőre vonatkozó lehetőség az idő függvényében, erősen fokozott mértékben diszkontálódott**. Egyedül az **édesanyák esetében jelent meg** a hosszú távú, előre átgondolt **tervezés**, mégpedig a gyerekek jövője vonatkozásában. Ez persze a képességek hiányában nem mindig tud kibontakozni, de megfelelő irányítás és támogatás mellett ez a motiváció produktívvá válhat. Ez, mint láthattuk tárgyiasulhat például egy önellátó gazdálkodás formájában is. Nyilván ezek a szerepek és attitűdök családonként eltérőek lehetnek, mégis a tapasztalatok alapján és a programgazdák szerint is egy ilyen támogatási mód esetében érdemes első körben az édesanyákat bevonni.

Ha a támogatottak motivációjáról beszélünk, mindenképp meg kell említenünk a **szükségleteket**. A szükségletelméletek tanulmányozása és a gyakorlati példák elemzése esetén is egyértelművé válik, hogy alapvető szükségletek léteznek, és bár ezek körét az elméletek különbözőképp határolják le, abban mégis egyet értenek, hogy a szükségletek között felállítható egyfajta hierarchia. A példák kapcsán két fontos dolog vált számomra láthatóvá a szükségletekkel kapcsolatban. Az egyik a már említett **idő-tényező**. A mélyszegénység esetében egy jövőben bekövetkező, a szükséglethierarchia alapvető szükségekhez közelebb álló fokán elhelyezkedő szükséglet kielégítésének lehetőségét jellemzően kevesebbre értékelik, mint egy időben hozzájuk közelebb álló, kevésbé alapvető szükséglet kielégülését. Egy önellátó gazdálkodás megvalósítása hiába lehet feltétele a táplálkozás iránti szükségletek kielégítésének a jövőben (ami a létezésünk feltétele, tehát nagyon fontos alapvető szükséglet), a bizonytalanságok és egyes elméletek szerint a kognitív terhelés miatt nagyobb értékkel bír egy jelenben kilátásba helyezett szükséglet kielégítés.⁷¹

Másik fontos elem a szükségletek vizsgálatakor az **alternatív szükséglet-kielégítési módok** figyelembe vétele. A dóci család példája kapcsán láthattuk, hogy az internetet választották egyes szükségleteik kielégítésének eszközéül. Ha ennek segítségével sokkal hatékonyabban, kevesebb befektetéssel tudják kielégíteni szükségleteiket, nem lesznek motiváltak arra, hogy egy nagyobb befektetést igénylő szükséglet-kielégítési módot válasszanak.

⁷¹ A kunszentmártoni példa esetében is csak 12 támogatott család maradt a 70 megszólítottból, mikor kiderült, hogy nem azonnal jutnak hozzá az adományokhoz, hanem azt maguknak kell megtermelni, és kézzelfogható eredménye csak hónapok múlva lesz.

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A bemutatott elméletek és gyakorlati példák kapcsán kutatási lehetőségeim korlátai ellenére is láthattuk, hogy az önellátó gazdálkodás, mint méltányos és hatékony támogatási módszer alkalmazása messze túlmutat azon, hogy vetőmagot és háziállatokat biztosítunk a támogatottaknak. Úgy gondolom egyértelművé vált, hogy a háttérben számos olyan elem húzódik meg, amely nem értelmezhető csupán egy vagy két diszciplína keretei között. Ez a hatások többségére is igaz, és mint láthattuk ezek főleg hosszú távon jelentkeznek és nehezen mérhetőek. Mindezek ellenére mégis vannak biztató és pozitív jelek, még akkor is, ha ezek elsődlegesen lokális szinten, a támogatottakkal személyesen kapcsolatot tartó programgazdák és szakemberek számára mutatkoznak meg. Ezek, mint láthattuk fokozottabban fordulnak elő olyan programok esetén, ahol komplex módon törekednek (ha nem is tudatosan) az olyan elemek beépítésére, mint a támogatottak kulturális és társadalmi tőkájének növelése, a támogatottak Sen értelmezésében vett képességeinek bővítése, motivációjuk, önbecsülésük növelése, szükségleteik figyelembevétele.

Összességében úgy gondolom, hogy a rurális térségekben élő deprivált rétegek esetében mindenképp lehetnek pozitív hatásai egy önellátást ösztönző programnak, azonban ehhez nagyon körültekintő, felelősségteljes és a gazdasági dimenziókon túlmutató tervezés szükséges. A programok kidolgozóinak és a programgazdáknak a felelőssége véleményem szerint óriási. A különféle gazdasági modellek, politikai döntések, társadalomtudományi elméletek megértésekor és alkalmazásakor szem előtt kell tartanunk, hogy a fogyasztó, az állampolgár, a kiilleszkedett vagy a deviáns mögött emberek vannak és minden emberi élet egyedi, megismételhetetlen és értékes. Épp ezért, ha kezünkben van az eszköz a jelentkező problémák orvoslására, azt használunk, és adott esetben tökéletesítenünk, fejlesztenünk kell. Ez a dolgozat a kutatás teljes körű elvégzésének (ha egyáltalán lehetséges ez) hiányában is, a multidiszciplináris tudományok normatív alkalmazásával ezt hivatott elősegíteni. Úgy gondolom, kiindulópontként mindenképp hasznosítható eredményeket kaptunk a dolgozat végére, és további kutatómunkák kiegészítésével a jövőben egy átfogó és hasznos alapként szolgálhat önellátást ösztönző támogatási programok kidolgozása és gyakorlati megvalósítása esetén. A kutatási következtetések fényében objektívebben értelmezhetőek a médiában gyakran megjelenő Minden Gyerek Lakjon Jól! támogatási akció köré csoportosuló jelenségek is.

Ennek fényében elmondhatjuk, hogy hiába adunk hálót hal helyett, ha nem tudják, hogyan kell halászni, ha nincs miben hazavinni a zsákmányt, ha nincs, aki segítsen, ha nincs a környéken folyó, vagy ha egyszerűen csak nem szeretik a halat, valószínűleg nem sok eredménye lesz.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka R. – Spéder Zs. (1994): Szegénység a 90-es évek elején. In: 1994, Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 74–106. o.
- Bartal A. M. (2001): *A szociális földprogramok-avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben*. Acta Civitalis, Budapest.
- Benedek D. – Firle R. – Scharle Á. (2006): *A jóléti újraelosztás mértéke és hatékonysága*. Kézirat, Pénzügyminisztérium, Budapest.
- Berthold N. – Brunner A. (2008): The Struggle Between Equity and Efficiency – Do Nordic Countries. Have a Free Lunch? *Department of Economics, Discussion Paper*, Würzburg.
- Bokor Á (1987): *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető Kiadó, Budapest, 281. o.
- Bourdieu, P. (1986): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (szerk) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, 138-155. o.
- Budai-Sántha A. (2011): *Agrár és vidékpolitika*. Saldo, Budapest.
- Castel, R. (2000): *The Roads to Disaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships*. Blackwell, London.
- Coudouel, A. – Hentschel, J. S. – Wodon, Q. T. (2002): *Poverty Measurement and Analysis, in the PRSP Sourcebook*, World Bank, Washington, 48. o.
- Dennis, I. – Guio A. C. (2003): *Poverty and social exclusion in the EU after Laeken*. Eurostat kiadvány, Statistics in Focus, 2003, 8.
- Doyal, L. – Gough, I. (1991): *A Theory of Human Need*. Macmillan, London.
- Durst J. (2001): „Nekem az élet a gyerek”. Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. *Századvég*, 2001, 3, 71 - 92. o.
- Fahey, T. (2010): *Poverty and the Two Concepts of Relative Deprivation*. University College Dublin, Working Paper 10, 1.

- Farkas Zs. (2013): *A vidéki szegénység mérséklését szolgáló programok lokális tanulságai Katymáron (Eesettanulmány)*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Vidékkutatás 2012-2013, Budapest.
- Fleck G. – Szuhay P. (2013): „Reménybenk” A mélyszegénységben élő családok vállalkozási támogatásának lehetőségei. In Kovács K. – Váradi M. M. (szerk): *Hátrányban vidéken*. Argumentum, Budapest, 171-195. o.
- Frey, B.S. – Stutzer, A. (2002): What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature*, 40, 402–435. o.
- Guardiola, J. – García-Munoz, T. (2006): *Subjective well-being and basic needs: Evidence for rural Guatemala*. University of Granada.
- Kékesi M. Z. (2006): A vallás és életminőség néhány összefüggéséről. In Utasi Á. (szerk.) *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 237-239. o.
- Kozma J. (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély* 2003, 2, 15-30. o.
- KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztődés (Leaken-i indikátorok). *Statisztikai Tükör*, 2013, 66, Budapest.
- KSH (2012): *A szegénység generációk közötti átörökítése*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004): Roma etnicitás és társadalmi kirekesztettség. In Fedinec Cs. (szerk.) - *Nemzet a társadalomban*. Teleki L. Alapítvány, Budapest. 29-46. o.
- Lannert J. (2003): A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In Lannert J. (szerk): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Lewis, O. (1968): *Sanchez gyermekei*. – Európa, Budapest.
- Mani, A. – Mullainathan S. – Shafir E. – Zhao J. (2013): Poverty Impedes Cognitive Function. *Science*, 2013, 08, 976-980. o.
- Maslow, A. H. (1987): *Motivation and Personality*. Harper and Row , New York.

- Méreiné Berki, B. (2010): *Rendszerváltás az agrárstruktúrában, és annak társadalmi hatása Békésszentandrás*on, Szakdolgozat
- Méreiné Berki, B. (2014): *Agrárátalakulás a rendszerváltás után két eltérő sorsú termelőszövetkezet példáján keresztül*, Szakdolgozat
- Molnár A. – Peták P. – Vercseg I. (2014): *Közösségi lehetőségek a mélyszegénység elleni küzdelemben. Önszerveződés és szakmaközi együttműködés. (Módszertani útmutató).* Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért program szakmai koordinációja, Budapest.
- Murray, H. A. (1938): *Explorations in Personality*. Oxford University Press, New York.
- Polányi K. (1976): A gazdaság két jelentése Carl Mengernél. In Berend T. I. (szerk): *Az archaikus társadalom és gazdasági szemlélet*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rawls, J. (1971): *Az igazságosság elmélete*. Osiris, Budapest (1997).
- Róbert P. (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle*, 2, 5, 48. o.
- Sapir, A. (2005): Globalization and the Reform of European Social Models, *Bruegel Policy Brief*, Issue 2005, 1.
- Sen, A. (1997): Inequality, unemployment and contemporary Europe. *International Labour Review*, 136, 2, 155-171. o.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Európa, Budapest.
- Spéder Zs. (2002): *A szegénység változó arcai*. Századvég, Budapest
- Stewart, M. (2001): Depriváció, romák és az underclass. *Beszélő*, 7-8, 82-95. o.
- Szakács S. (1998): A földosztástól a kollektivizálásig, 1945-1956. In *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Napvilág, Budapest.
- Szoboszlai Zs. (2001): A szociális földprogramok hatékonysága. *Esély*. 3, 110-115. o.
- Tausz K. (2006): *A gyermeki szükségletek*. Gyerekszegénység elleni program, MTA kiadvány, Budapest.

Townsend, P. (1997): *Poverty in the United Kingdom*. Penguin Books, Middlesex.

Yunus, M. (1997): *Banker to the Poor: Micro-Lending and the Battle Against World Poverty*. Public Affairs, New York.

Internetes források

<http://minden.cartmen.hu/eredmenyek>, Letöltve: 2014. 11. 04.

http://hvg.hu/itthon/20110803_minden_gyerek_lakjon_jol_allatok/http://nol.hu/belfold/eladta_k_a_jotekonysagi_csirkeket_-1157641, Letöltve: 2014. 11. 04.

<http://www.origo.hu/itthon/20110803-elfogynak-az-adomanyba-kapott-allatok-borsodabaujzemplen-megyeben.html>, Letöltve: 2014. 11. 04.

www.worldbank.org, Letöltve: 2014. 09. 11.

www.autonomia.hu, Letöltve: 2014. 10. 05.

<http://www.grameen-info.org/>, Letöltve: 2014. 10. 16.

www.nakvi.hu, Letöltve: 2014. 10. 22.

http://www.emet.gov.hu/felhivasok/szocialis_foldprogram2/, Letöltve: 2014. 10. 23.

www.inno-serv.eu/katymar, Letöltve: 2014. 11. 01.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet (ökotanyák – SPSS-output)

Mi az Ön legmagasabb, befejezett iskolai végzettsége?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid szakiskola, szakmunkásképző	1	11,1	11,1	11,1
szakközépiskolai, gimnáziumi érettségi	1	11,1	11,1	22,2
folyamatban levő felsőfokú tanulmány	2	22,2	22,2	44,4
főiskolai diploma vagy felsőfokú technikum	3	33,3	33,3	77,8
egyetemi diploma	2	22,2	22,2	100,0
Total	9	100,0	100,0	

Mi motiválta Önt és családját, hogy ezt az életformát válasszák?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid családi hagyomány, ebbe születtek bele	1	11,1	11,1	11,1
környezettudatos életmód	3	33,3	33,3	44,4
nyugodtabb, harmonikusabb élet	4	44,4	44,4	88,9
egészség megőrzése	1	11,1	11,1	100,0
Total	9	100,0	100,0	